

Varai neērtā rakstnieka piemiņa un (literārais) mantojums. Ēvalda Vilka piemērs (1976–1978)

Jānis Oga

Raksts izstrādāts pēcdoktorantūras pētījumā “Latviešu prozisti padomju okupācijā: sadarbība un nevardarbīgā pretošanās (1968–1991)” (Nr. 1.1.1.2/VIAA/3/19/482).

Ievads

Rakstniecības un mūzikas muzeja krājumā atrodas literatūrzinātnieka, tulkotāja, redaktora Hugo Rukšāna (1920–1995) rokraksts “Tiem, kas šos papīrus pētīs”, datēts ar 1987. gada 25. decembri, par Rukšāna kolēģi rakstnieku Ēvaldu Vilku (īstajā vārdā Ēvalds Lācis, 1923–1976). Rokraksta ievadā teikts: “Reiz jau gribēju tos [papīrus] iznīcināt, bet tad nospriedu: kas zina, var taču gadīties, ka nākamībā kādam literatūras urķim noder. Var taču būt, ka līdzīga rakstura materiāls jau guļ kādos arhīvos un var dot greizu ieskatu par rakstnieku Vilku. Tāpēc viens lūgums: vispirms izlasīt manu piebildi, kurā dodu savu cilvēka vērtējumu, un tad izlemiet – izmantot to vai noklusēt.” Rokrakstam pievienotie dokumenti¹ uz šī raksta tematu tieši neatiecas un pamatā raksturo Vilka sarežģītās attiecības ar pirmo sievu tulkotāju un redaktori Vizmu Lāci (1926–2007) un viņas vecākiem. Attiecības ar vecākiem lielā mērā ietekmēja rakstnieka pirmās laulības izīšanu. Rakstnieka personības atklāsmei būtisks ir fragments no trešā dokumenta – vēstules sievastēvam Ādolfam Jaunzaram 1963. gada 5. februārī, kurā teikts: “Es darišu visu, kas manos spēkos, lai patiesība [pasvītrojums mans – J. O.] tiktu noskaidrota un nekrietnība sodīta. Jūsu neģēlības es vairs necietīšu, jo arī man ir tiesības uz mierīgu dzīvi. Es griežīšos pēc palīdzības Valsts drošības komitejā, jo tā jau vairs nav mana personīgā lieta vien.” (Vilks 1963a: 4, 4 op.)

Rukšāna rokraksts noslēdzas šādi: “.. uzrakstīju šo “paskaidrojumu” tāpēc, lai nākotnes pētnieki, sastapdami ar Ēv. Vilku (Lāci) saistītajos papīros D. Avotiņas vēstulei² līdzīgus dokumentus, nopietni apsvērtu un pārdomātu, cik tie objektīvi ataino patieso stāvokli un, no otras puses, vai būs pareizi, ja pieņems vienu aci un nopindzelēs savu pētāmo no galvas līdz kājām ar medusūdentīnu.” (Rukšāns 1987: 1 op.)

Kāpēc uz rakstnieka privāto dzīvi attiecināmi dokumenti ievada publikāciju par Vilka piemiņu un rakstnieka (literāro) mantojumu? Rukšāns ir laikabiedrs, kurš apzinās, cik būtiski atstāt nākotnei liecību par Vilka rakstura iezīmēm kā atslēgu rakstnieka personības un daiļrades atklāšanai un norādīt uz jau tolaik, vienpadsmit gadus pēc Vilka nāves, nostiprinājušos tendenci vienkāršot rakstnieka

- 1 Dzejnieces Dainas Avotiņas vēstule Rukšānam, Vilka izsniegta pilnvara Rukšānam par algas un honorāru saņemšanu un Vilka vēstule sievastēvam Ādolfam Jaunzaram (1892–1978). (H. Ruk K1/2. RMM inv. nr. 368873)
- 2 Avotiņa vēstulē Rukšānam 1962. gada 17. maijā mudina Rukšānu veicināt Vilka un viņa sievas laulības šķiršanu (Avotiņa 1962). Ēvalda un Vizmas Lāču laulība tiek šķirta 1963. gadā.

personību. Iespējams, šī tendence ir par iemeslu rakstnieka personības un darbu neaktualitātei mūsdienās. 1987. gada nogalē, kad tapis minētais rokkraksts, Rukšāns, visticamāk, vēl nenojauta vēsturisko notikumu ("perestroikas" jeb pārkārtošanās) virzību un nākamā gada notikumus, kad, mainoties paradigmai informatīvajā telpā, reizē ar dogmatiskajiem vecās paaudzes literātiem komunistiem Arvīdu Griguli (1906–1989), Žani Grīvu (1910–1982), Jāni Niedri (1909–1987) un citiem no tās strauji izzudīs un neaktuāli kļūs arī sava laikmeta traģiskie varoņi – nacionāļkomunisti jeb ideāļkomunisti, kuri nedz privātajā, nedz sabiedriskajā jomā nepieļāva kompromisus un nepielāgojās konjunktūrai. Gan staļinisma un pēcstaļinisma periodā, gan "atkušņa", stagnācijas un "perestroikas", gan arī atmodas un pēcmodas periodā viņi pastāvēja uz patiesību – protams, savā izpratnē – un latviešu nācijai būtiskiem jautājumiem.

Kā periodā no Vilka nāves 1976. gadā līdz 20. gadsimta 80. gadu beigām, tā laikposmā no Latvijas valstiskās neatkarības atgūšanas līdz pat mūsdienām latviešu literatūrzinātnē izpaužas vienkāršots skatījums uz Vilka daiļradi un personību, neņemot vērā laikabiedru stāstos, dienasgrāmatās un dokumentos fiksētās liecības. Proti, Vilks – godīgais komunist, Sarkanās armijas frontinieks, kurš sarakstījis dažus diskutablus, uz citu tā laika darbu fona brīvdomīgus stāstus. Rakstā mēģināts risināt problēmu, identificējot šā skatījuma rašanās priekšnoteikumus, kas ietver laikmeta norišu ietekmi uz personību un šīs ietekmes fiksējumus konkrētās publikācijās, veidojoties rakstnieka piemiņas diskursam, kā arī pretrunas starp rakstnieka publisko tēlu un subjektīvo individualitāti. Šīs pretrunas pastāvēja dažādos personību un organizāciju sadarbības līmeņos, un iespējams apgalvot, ka to rašanos tieši un netieši noteikušas rakstnieka un viņa laikabiedru attiecības ar okupācijas režīmu un tā struktūrām.

Izmantojot starpdisciplināru pieeju, raksta mērķis ir turpināt, kā formulējis vēsturnieks Mārtiņš Mintauris, mēģinājumus "atrast veidu, kā lasīt pagātņi no šodienas skatupunkta, vienlaikus apzināti izvairoties no pagātnes pielāgošanas tagadnes vajadzībām", izmantojot "tādu izpētes metodi, kas respektē pagātnes sociālās un kultūras realitātes citādību" (Mintauris 2014: 8)³. Savukārt citējot vēsturnieci Dainu Bleieri, pētījuma nolūks ir turpināt "neērtu tēmu risināšanu, piemēram, par sabiedrības vērtību sistēmas izmaiņām padomju režīma ietekmē, par atsevišķu sabiedrības grupu un slāņu attiecībām ar padomju varu, kas nereti bija visai pretrunīgas un mainīgas, arī jautājumu par to, kā un vai sabiedrība spēja ietekmēt padomju režīmu" (Bleiere 2015: 33). Vēsturniece arī atzīst, ka problēmas reducēšana uz kolarāciju "pārceļ problēmu vienkāršotā līmenī (sadarbība ar okupācijas režīmu pēc definīcijas ir slikta), turklāt šāda pieeja ignorē to, ka padomju režīmam piemita arī zināma ideoloģiska pievilcība, vismaz tā varas pirmsākumos" (turpat). Bleiere nacionāļkomunisma un nacionāļkomunistu pētījumu sakarā arī izteikusies, ka "ir ļoti daudz cilvēku, kuru nozīme vēl īsti nav apjausta un īsti nav izprasta" (Bleiere u. c. 2009: 172).

3 Mintauris apcer tekstu, kas izvirzās uzmanības centrā kā "naratīva struktūras veidotājs un kā elements, kas satur kopā ikvienu stāstu par pagātņi" un "vēstures zinātnes tekstualizāciju", kurā aizvien lielāku nozīmi iegūst tāds filozofijas un sociālo zinātņu lauku jēdziens kā "diskurss". Pētnieks atzīst, ka "[š]ī situācija ne vienmēr ir komfortabla pašiem vēsturniekiem, tomēr tā piedāvā arī jaunus izpētes virzienus un jaunu starpdisciplināru pieeju izmantošanas iespējas. Tas pilnībā attiecas arī uz literatūras vēstures un historiogrāfijas sadarbību" (Mintauris 2014: 7).

Vilks ir viens no šādiem cilvēkiem. Nepieciešams pietuvināts skatījums uz vienu no latviešu rakstniecības atslēgas figūrām pēc Otrā pasaules kara, tādējādi paplašinot un padziļinot izpratni par sarežģītu laiku literatūras vēsturē. Izvērstu atbildi palīdzēs sniegt turpmākie pētījumi, taču šī publikācija par Vilka piemiņas diskursu, cerams, tuvinās izpratnei par stagnācijas laika godīgākā (kā minējuši daudzi laikabiedri) rakstnieka personību, vērtību sistēmu, viņa un laikabiedru darbību, kas cieši saistīta ar t. s. 1959. gada nacionālkomunistu jautājumu un personību loku. Šīs personības, lai arī zināmā mērā izolētas no aktīvās sabiedriskās dzīves, turpināja tieši vai ar domubiedru starpniecību piedalīties sabiedriskās un politiskās norisēs dažādos līmeņos, piemēram, apvērsumā Latvijas Padomju rakstnieku savienības (turpmāk – RS) 5. kongresā 1965. gada decembrī, un būtiski ietekmēja rakstnieku jauno paaudzi, kurai savukārt 20. gadsimta 80. gadu otrajā pusē bija izšķiroša loma atmodas notikumos. Pētījuma mērķis saskan ar nacionālkomunisma izpausmju pētniecības uzdevumu, proti, “analizēt nacionālkomunistu reālās darbības un viņu patiesos uzskatus un mērķus, būtībā dekonstruēt “nacionālisma” diskursu un parādīt reālo nacionālkomunistu darbību” (Bleiere 2017: 103).

Lai arī amerikāņu pētniece Ketlīna Partē (*Kathleen Parthe*) rakstījusi, ka “poststaļiniskās Krievijas (un, iespējams, visa padomju perioda) literārā procesa tuvlasījums parāda, ka teksta nozīme daudzējādā ziņā ir lielāka par atsevišķa rakstnieka lomu” (Parthé 1994: 295), tieši stagnācijas periodā individuāla rakstnieka loma un izvēles kļūst uzskatāmākas un identificējamākas. Literatūrzinātniece Dace Ūdre uzsvērusi, ka “70. gadi un 80. gadu pirmā puse bija pavisam atšķirīgs laikmets, ja salīdzina ar t. s. staļinlaiku, tāpat kā citas īpatnības piemita, savukārt, posmam no 50. gadu vidus līdz 60-tajiem. Un 70.–80. gados toni literatūrā un kritikā noteica ne jau kaut kādi kolaboracionisti un režīma atbalstītāji” (Ūdre 1993: 163). Ūdres uzskats sabalsojas ar Dinas Feinbergas (*Dina Fainberg*) un Artemija Kalinovska (*Artemy M. Kalinovsky*) atzinumu, ka “stagnācija” ir populārs un ērts termins, ar kuru apzīmēt Leonīda Brežņeva (*Leonid Brezhnev*, 1906–1982) ēru – no 1964. līdz 1982. gadam ar turpinājumu līdz pat 1985. gadam, kad PSRS pie varas nāk Mihails Gorbačovs (*Mikhail Gorbachev*). Taču politiskā, sabiedriskā un akadēmiskā domu apmaiņa par šo laiku padomju perioda vēsturē bieži tiek saistīta tikai ar “pirmskrīzes” vai “pirmsatjaunošanas” skatījumu. “Kad, par spīti Gorbačova reformai un mēģinājumiem modernizēt valsti, Padomju Savienība sabruka, “stagnācija” kļuva par galveno izskaidrojumu tam, kāpēc padomju sociālistiskais projekts izgāzās,” atzīst Feinberga un Kalinovskis un piedāvā analizēt stagnāciju nevis tikai retrospektīvā skatījumā, kā bieži pieņemts, bet kā laikmetu ar saviem īpašiem noteikumiem un vietu padomju perioda vēsturē (Fainberg, Kalinovsky 2016: xiv).

Vilka piemiņas diskursā nošķirami vairāki posmi un avoti, kas tos raksturo:

- 1) 1976.–1978. gads: oficiālie un laikabiedru nekroloģi, piemiņas raksti un pirmās Vilka pēcnāves publikācijas periodikā un grāmatās;
- 2) 1979.–1986. gads: laikabiedru piemiņas raksti, atmiņas, grāmatu sagatavošana un izdošana: skolu jaunatnei adresētā “Izlase” (1979), publicistikas krājums “No dzīves – par dzīvi” (1980), izlase krievu valodā “*Vse sluchilos’ letom*” (“Viss notika vasarā”, 1981) un Kopoti raksti piecos sējumos (1982–1986);

3) no 1987. gada līdz mūsdienām: laikabiedru privāto piezīmju, dienasgrāmatu publikācijas, pētnieku pievēršanās atsevišķiem Vilka darbiem, kā arī dažu rakstnieka darbu publikācijas kopkrājumos un tulkojumos. Šajā posmā Vilka darbu izdevumi atsevišķās grāmatās nav iznākuši.

Šajā rakstā aplūkots Vilka piemiņas diskursa pirmais posms – institūciju veiktie pasākumi un rakstniekam veltītā publicistika pēc rakstnieka nāves no 1976. līdz 1978. gadam: nekroloģi, piemiņas raksti, laikabiedru atmiņas, analizējot piemiņas rakstu un literārā mantojuma publicēšanas noteikumus, principus un izmaiņas tajos, kā arī labojumus tekstos cenzūras ietekmē. Piemiņas publikāciju, memuārliteratūras (atmiņu) un arhīvu dokumentu iztirzājumā uzrādītas atšķirības oficiālo nekroloģu publikācijās dažādos preses izdevumos, aplūkotas liecības par Vilka personību piemiņas publikācijās un to sabalsojums ar laikabiedru fiksējumiem privātās piezīmēs un dokumentos, noskaidrojot, vai publicētie piemiņas raksti uzrāda tādus apgalvojumus par Vilka personību, kas pārņemti un tiražēti vēlākajās publikācijās. Rakstā noskaidrots, vai piemiņas publikācijās identificējamās liecības par kontrolējošo varas iestāžu darbību, vai un kā atšķiras piemiņas publikācijas periodikā un vēlākajās publikācijās grāmatās, un kādi ir šo atšķirību iemesli. Aplūkojot institūciju iecerētos un veiktos Vilka piemiņas pasākumus, izgaismotas atšķirības no vispārpieņemtā kanona.

Ēvalda Vilka mūža pēdējā desmitgade

Ēvalds Vilks dzimis 1923. gadā un, pieņemot 1940. gadu kā robežšķirtni, nav pievienojams ne tiem rakstniekiem, kuri, sākoties karam un padomju okupācijai, jau bija pieauguši cilvēki – piemēram, Zenta Ērgle (1920–1998) un Miervaldis Birze (1921–2000) –, ne tiem rakstniekiem, kuri bija vēl pusaudži, piemēram, Andrejs Dripe (1929–2013). Prozistu un dzejnieku vidū Vilka tuvākie paaudzes biedri ir 1922. gadā dzimušie Bruno Saulītis (1922–1970), Velta Spāre (1922–1981), Jānis Kalniņš (1922–2000), Arvīds Skalbe (1922–2002), Valentīns Jākobsons (1922–2005), Skaidrīte Kaldupe (1922–2013), Laimonis Purs (1922–2016), Valentīna Freimane (1922–2018), vienā gadā ar Vilku dzimušie Ziedonis Purvs (1923–1989), Visvaldis Lāms (1923–1992), Pēteris Pētersons (1923–1998), Gunārs Cīrulis (1923–2002) un Ingrīda Sokolova (1923–2012); trimdā – Andrejs Johansons (1922–1983), Dzintars Sodums (1922–2008), Linards Tauns (1922–1963). Viņu vidū ir gan leģionāri, gan sarkanarmieši, gan dezertieri, gan holokausta upuri, gan tādi, kuriem izdevās izvairīties no aktīvas dalības karadarbībā un kara notikumos.

Literatūrzinātniece Rita Meinerte pētījumā par Bruno Saulīti rakstījusi, ka viņš “pieder pie paaudzes, ko varbūt visdramatiskāk skāra 2. pasaules kara notikumi un tā sekas, jo viņa jaunība, viņa pastāvīgās dzīves iesākums bija saistīts ar 20. gadsimta 40. gadiem – kara un pēckara laiku. Šī laika paaudze maksāja augstu cenu kā par savu eksistences, tā publiska vārda iespēju.” (Meinerte 2007: 142) To pašu var sacīt par Vilku, taču brīvprātīga pievienošanās Sarkanajai armijai 1941. gada jūnijā, kaujas Igaunijā, ievainojums, pēc Latvijas

Komunistiskās partijas Centrālās komitejas (turpmāk – LKP CK) izsaukuma apgūtie partijas un padomju darbinieku kursi Kirovā, Latvijas Ļeņina komunistiskās jaunatnes savienības instruktora darbs Maskavā un atgriešanās Latvijā “atbrīvotāju” armijas rindās Vilku izceļ minēto paaudzes biedru vidū, kuri lielākoties vācu okupācijas laiku pavadīja Latvijā.

Vilks bija padomju režīma aizstāvis gan profesionālajā, gan privātajā vidē (kā jau minēts, laikabiedri atmiņās uzsver viņa absolūto godīgumu un neliekuļošānu nekādos apstākļos), kā laikrakstu redakciju darbinieks – zināmā mērā oficiālās varas pārstāvis, arī cenzors, tajā pašā laikā cietušais, kura darbus kritizēja, kavēja to publicēšanu vai atsevišķos gadījumos nepublicēja vispār. Viņš ir viens no retajiem, kurš konsekventi savā daiļradē un publicistikā runājis par nepieciešamību rūpēties par savu tautu (ar to konkrēti saprotot tikai un vienīgi latviešu tautu), lepoties ar to un dokumentēt tās dzīvi literatūrā (kāds viņa raksts saucas “Lai literatūrā būtu tā kā dzīvē” (1955)), nevaicoties no pagātnes un atmiņām un pētot nevis izdomāto, bet patieso īstenību ar visām tās problēmām un pretrunām (cita raksta nosaukums – “No dzīves – par dzīvi!” (1964)). Padomju koloniālisma paradigmā būtiski Vilka 1972. gadā publiski uzsvērtie “daži mūsu dzīves pamatprincipi”: “.. visas PSRS tautas, kā lielas, tā mazas, ir tiesībās vienlīdzīgas. Un otrkārt: katras atsevišķas nācijas intereses sakrīt ar visas valsts kopīgajām interesēm.” (Vilks 1972)

Vilka prozā un publicistikā identificējamās nacionālkomunistiem simpātiskās idejas – par nāciju vienlīdzību, pret imigrantu plūsmu, pret pārkrievošanu un krievu šovinismu, jau kopš 50. gadu otrās puses viņa darbos nav atrodamī krievu vai citu tautību literārie varoņi. 1974. gadā Vilks uzsvēris, ka “daiļliteratūra ir tautas sirdsapziņa, un sirdsapziņa nedrīkst locīties visiem vējiem līdzī – kā ērtāk, kā izdevīgāk, kā labāk, tā neatzīst dulķainu konformismu un tāpēc kādreiz ir arī nežēlīga” (Vilks 1983b: 304). Šie uzskati, kā arī piedalīšanās karā padomju armijas sastāvā Vilku vieno ar nacionālkomunistu paaudzi, “kuras biogrāfijā ir gan ticība komunistiskās iekārtas ideālam, gan pret Latvijas Republiku vērsta nelegāla darbība, lai kapitālismu aizstātu ar komunismu, gan arī cietumā pavadīts laiks un sastapšanās ar komunistisko īstenību padomju okupācijas režīma formātā” ([Zelče, Zellis] 2012: 8).

Ēvalda Vilka Latvija ir 1940. gada Padomju Latvija, un problemātika, kas saistītos ar Latvijas aneksiju vai okupāciju, neatkarības atjaunošanu, nav aktuāla un tieši vai slēpti nav apspriežama; realitāte viņam ir pilnībā vai gandrīz pilnībā akceptējama, taču arī uzlabojama – vismaz līdz noteiktam dzīves posmam. Kara un pirmajos pēckara gados pieredzētā dēļ Vilku ieredzēja gan t. s. “vecie”, gan “jaunie” rakstnieki, kuri konfrontācijā nonāca 1965. gada decembrī, RS 5. kongresa vēlēšanās. Vilks vienlīdz labi sapratās kā ar Jāni Sudrabkalnu (1894–1975), Jāni Grantu (1909–1970), Anatolu Imermani (1914–1998), tā saviem vienaudžiem un jaunākajiem rakstniekiem, piemēram, Zigmundu Skujiņu (1926–2022), vēlāk arī nākamo paaudžu pārstāvjiem Albertu Belu (dz. 1938), Andri Jakubānu (1941–2008) un Ēriku Kūli (dz. 1941).

Ēvalda Vilka rakstnieka liktenis bija traģisks, faktiski dažādu ierobežojumu, pazemojumu un garīgo pārdzīvojumu dēļ 20. gadsimta septiņdesmitajos, savos spēka gados (1973. gadā viņam apritēja piecdesmit), viņš literāro darbību pārtrauca. Šajā laikā publicēts pavisam nedaudz darbu, taču tie visi ir izcili isprozas paraugi. Kādi bija iemesli literārā darba pārtraukšanai?

No 1955. gada līdz 1966. gada beigām Vilks strādāja žurnālā “Zvaigzne”, kas, kā atzinis vēsturnieks Ilgvars Butulis, 50. gadu otrajā pusē bija kļuvis par “brīvdomīgāko preses izdevumu Latvijā, par nacionālkomunistu tribīni”, kura “neatkārtojamo veidolu noteica talantīgā redakcija un nodrošināja spēcīgā aizmugure LKP CK birojā” (Butulis 2009: 696). Vilkam, raugoties no varas skatpunkta, bija nevainojama biogrāfija, turklāt viņš neieņēma vadošus amatus. Darbu žurnāla redakcijā rakstnieks saglabāja gan 1959. gadā t. s. “berklavistu tīrīšanu” laikā, gan vēlāk, kad saņēma LKP CK un kritikas pārmetumus par stāstu “Divpadsmit kilometri”. Tomēr nav izslēdzams, ka pret Vilku vērstā kampaņa bija saistīta ne vien ar stāstā paustajām idejām, bet arī ar Vilka nacionālkomunistiskajiem uzskatiem un darbu “Zvaigznes” redakcijā. Vēsturnieks Maikls Loders (*Michael Loader*) atzinis, ka “apstākļi, kas saistīti ar vadošo nacionālkomunistu tīrīšanu, un tās izplatīšanās uz vidējā līmeņa birokrātiem vēsturniekiem bijuši netverami” (Loader 2017: 177).

Kā liecinājis Laimonis Purs⁴, 50. gadu beigās nacionālkomunistu ideju gaisotnē un “strādājot tik radošā un dogmas graujošā redakcijā”, Vilks rakstījis un oficiālām iestādēm izsūtījis anonīmas vēstules, kurās vērsies pret pārkrievošanu. Purs uzskata, ka Vilks kā literāts tiktu iznīcināts, ja vien viņa stāstu krājums “Rudens dienās” (1955) 1957. gadā nebūtu saņēmis Latvijas PSR Valsts prēmiju (Purs 2006b: 11; skat. arī Purs 2006a: 259–260). Savas darbības riskanto dabu Vilks, šķiet, pilnībā apzinājies. Vēstulē skolotājai Birutai Cīrulei 1966. gada 7. martā viņš rakstījis: “.. izsaku cerību, ka tad, kad man dumpīgo vēstuļu un rakstu dēļ būs jāiet par lielo Sibīrijas traktu, Tu šad tad atsūtīsi suharus un mahorku.” (Vilks 1966b: 78)

No 1967. gada sākuma līdz mūža beigām Vilks strādāja laikrakstā “Literatūra un Māksla” (turpmāk – “LunM”) un vadīja tā prozas nodaļu. Laikrakstam sākot iznākt jaunā, plašākā, formātā, viņu uz šo redakciju pārceļ – acīmredzot LKP CK; Vilks vēstulē rakstījis: “Mani tur aizdzina ar stību rokā.” (Vilks 1986: 241) – kopā ar Hugo Rukšānu, kurš no “Zvaigznes” redaktora kļuvis par “LunM” redaktoru. 15. aprīlī pirmoreiz laikraksta pasītē redakcijas kolēģijas sastāvā minēts Ē. Lācis.

Pēc PSKP CK pirmā sekretāra (1953–1964) Ņikitas Hruščova (*Nikita Khrushchev*, 1894–1971) “atkušņa” ar tā sniegtajām un arī izmantotajām iespējām bija sācies stagnācijas periods. Literatūrā plaši aplūkotajai 1963. gada epopejai ar stāsta “Divpadsmit kilometri” publikāciju⁵ sekoja mazāk zināma, gara epizode. Rakstnieka rehabilitācija 1966. gadā bijusi tikai formāla. Vilks vēstulē Cīrulei 1966. gada 26. decembrī rakstījis: “Uzrakstīju garāku stāstu par “šur tur vēl sastaptajām un līdz galam neizskaustajām ēnas pusēm” un aiznesu uz “Karogu”. Mans sirdsmīļais draugs K.⁶ to tūlīt aizsūtīja uz CK. Tikpat kā dinamīta kastī! [...] Nesen notika

4 Laimonis Purs, rakstnieks, redaktors, ilggadējs Vilka kolēģis žurnālā “Zvaigzne”, žurnāla atbildīgais sekretārs (1952–1960) un literārais līdzstrādnieks (1960–1967).

5 Skat. Hiršs 1982: 430–435; Briedis 2010: 133–150; Eversone 2017; Gūtmane 2019: 251–256; b. g.a.

6 Literatūrzinātnieks Kārlis Krauliņš (1904–1981), žurnāla “Karogs” galvenā redaktora vietas izpildītājs (1964–1967), kurš tieši kavēja Vilka stāstu “Lietus decembrī” un “Recidivists” publikāciju, kā arī savos rakstos un runās kritizēja Vilka daiļradi no ideoloģiskām pozīcijām.

RS slēgta valdes sēde, kurā, starp citu, apskatīja manu daiļrādīšanu. Runāja galvenokārt par “Kilometriem” un tos pilnīgi rehabilitēja, nospriežot, ka tie izdodami vai nu atsevišķā grāmatā, vai krājumā. Tās, protams, tikai valdes domas. Bet, kā zināms... Un vēl par kaut ko jādoma: samazgu spaini tev uzgāz visas pasaules priekšā, bet rehabilitācija notiek slēgtā sapulcītē.” (Vilks 1966c: 102–103. Skat. arī: Eversone 2017: 49)

No 1963. gada četrus gadus aizkavējās izcilā stāsta “Lietus decembrī” (sarakstīts 1963, periodikā 1967, grāmatā 1968) publikācija, savukārt garstāsts “Recidīvis” (1966) Vilka dzīves laikā netika publicēts ne periodikā, ne grāmatā. 1968. gadā apdraudēta bija arī stāsta “Divpadsmit kilometri” publikācija krājumā “Mežonis”. Pēc Vilka 1968. gadā LKP CK rakstītas sūdzības par Latvijas PSR Galveno literatūras pārvaldi (skat. Pūrs 2006b: 110–112; Oga 2020) grāmatā stāsts tomēr iekļauts, taču ar būtiskām atšķirībām no pirmpublicācijas teksta (skat. Kronta 1989; Briedis 2010: 142–148).

60. gadu pirmajā pusē rakstnieks ilgstoši nespēja atrast dzīvesvietu, bija spiests dzīvot kopā ar šķirto sievu un viņas vecākiem, nepretendēja uz RS Litfonda sniegtajām priekšrocībām (tobrīd tika celta t. s. Rakstnieku māja Gorkija (tagadējā Krišjāņa Valdemāra) ielā), līdz nopirka vienistabas kooperatīva dzīvokli (1969. gadā tas tika samainīts uz divistabu), tādējādi spiestā kārtā kļūstot par privātpašnieku. Stāstā “Mežonis” (1966) sastopams šāds paša rakstnieka izsāpēts jautājums: “.. vai tad es esmu kāds otrās šķiras cilvēks, ka man dzīvoklis jāpērk?” (Vilks 1982: 243) 1968. gadā tapis personīgā pieredzē balstīts publicistisks raksts “Cilvēks aiz durvīm” par dzīvokļu problēmu Rīgā un Latvijā, faktiski tabu tēmu – milzīgo iebrāucēju skaitu no citām Padomju Savienības republikām. Laikabiedri liecinājuši, ka tas iesniegts “LunM” un vairāku gadu garumā nav ticis publicēts, lai gan redaktori centušies panākt tam saskaņojumu LKP CK (Hiršs 1989)⁷.

1966. gadā Vilks nodibināja jaunu ģimeni kopā ar literatūrkritiķi Intu Čaklo (1941–2016), 1968. gadā piedzima meita Linda, 1974. gadā – dēls Ēvalds. No vienas puses – laimīga ģimenes dzīve, no otras – izmisums un, kā liecinājis Jānis Škapars, “dvēseles pārdzīvojumi” (Škapars 2008: 111), kas varētu būt saistīti ar nesavienojamo publisko redaktora cenzora un paša ieņemto nonkonformista rakstnieka pozīciju. Savdabīgi to atklāj Vilka vēstule represētajam rakstniekam Jānim Sārtam (1905–1980) 1975. gada 9. janvārī: “Tev raksta Tavu stāstu ķidētājs Ē. Vilks. Ceru, ka neesi uz mani dusmīgs – Mani, vari tam ticēt, ķidē tāpat.” (Liepiņš 2000: 152)

1968. gadā, sākotnēji aizturēts un izņemts no “Karoga” jūnija numura salikuma (RSA 1968: 83), novembrī tika publicēts stāsts “Pusnakts stundā”, aizsākot Vilka publisko rehabilitāciju. Par šo stāstu viņam 1970. gadā piešķīra Eduarda Veidenbauma literāro prēmiju, šajā pašā gadā arī LPSR Nopelniem bagātā kultūras darbinieka goda nosaukumu, 50 gadu jubilejā 1973. gadā – Darba Sarkanā Karoga ordeni.

7 1983. gadā pēdējā brīdī tas izņemts arī no Kopotu rakstu 4. sējuma salikuma (Hiršs 1989; Norietis 2002: 295), pirmoreiz publicēts tikai 1989. gada 22. jūnijā laikrakstā “Jūrmala”.

Taču paralēli apbalvojumiem turpinājās vēšanās pret atsevišķiem literāriem darbiem: stāstu “Divpadsmit kilometri”, tā publikāciju grāmatā un tulkojumos⁸, garstāstu “Recidivists”, rakstu “Cilvēks aiz durvīm”, kinoscenārijiem – 70. gados Vilks strādājis pie četriem kinoscenārijiem, taču neviens no tiem nav ticis realizēts⁹.

Pamats uzskatīt, ka pēc kompromisa ar stāsta “Divpadsmit kilometri” publikāciju grāmatā, veicot 24 cenzūras pieprasītus labojumus (Kronta 1989), rakstnieks ir pieņēmis lēmumu turpmākajos darbos neizdarīt nekādus labojumus, labāk rakstīt maz vai nerakstīt nemaz, nevis piekrist kompromisiem (par to liecina Harijs Hiršs (skat. Vilks 1983a: 485) un Zigmunds Skujiņš (skat. Skujiņš 1977: 15 un šā raksta nodaļu “Zigmunda Skujiņa eseja “Rēta” (1977/1978)”). Rakstniece Dagnija Zigmonte (1931–1997) 90. gados atcerējusies kādu sarunu: “Es saku [Vilkam] – klausies, nu, bet kā tad uz priekšdienām? Un tad viņš tādu ļoti skumju frāzi pateica, viņš teica: “Nu, bet kā tu domā, cik ilgi var rakstīt un gribēt rakstīt, ja tevi tikai dauza, dauza, dauza?”” (Rožkalne 1999: 45)

Personiskās dzīves kolīzijas, padomju okupācijas apstākļi Latvijā, ideālu nesakritība ar realitāti Vilkam kā “idejas cilvēkam” radīja psiholoģiski nomācošu situāciju. Periods starp 1967. un 1972. gadu, kā atzinis redaktors un publicists Jānis Škapars, “ir visasāko pretrunu, kolīziju un dramatisku konfliktu laiks, kad neostālinisms pārgāja totālā uzbrukumā un rakstniecībā tika slāpēta garīgās pretestības kustība” (Škapars 2008: 21). Līdzīgi kā iepriekš, īpaši 50. gadu beigās un 60. gadu pirmajā pusē, aizmiršanas un patvērumu Vilks meklēja alkoholā. Viņš vairākkārt apsvēris iespēju pamest amatus un nodoties tikai literārai darbībai (skat., piemēram, 1970. gada 12. oktobra vēstuli tulkotājam Sergejam Cebakovskim (*Sergej Cebakovskij*) (Vilks 1986: 151)), taču, kad Škapars 1975. gadā gribējis viņu atbrīvot no darba “LunM” (Škapars 2008: 111), Vilks tam nav piekritis. Visdrīzāk, tas nav bijis iespējams arī finansiālu apsvērumu dēļ, īpaši pēc dēla piedzimšanas.

Laimonis Purs liecinājis, ka “Ēvaldam bija arī nopietni konflikti ar “Literatūras un Mākslas” redaktoru Jāni Škaparu, negāja dienām ilgi uz darbu, iesniedza pat atlūgumu atbrīvot, aizvien biežāk starp abiem izraisījās asas vārdu apmaiņas par sulainisko paklausību [Arvīda] Pelšes [1899–1983] ielikteņiem” (Purs 2012). Savukārt rakstnieks Jānis Mauliņš (1933–2009) intervijā minējis kādu viņam atstāstītu sarunu, kurā Vilks sarunā ar Škaparu cīnījies par

- 8 Lai arī Vilka stāsts “Divpadsmit kilometri” iekļauts rakstnieka 50 gadu jubilejas izlasē “Labs paziņa” (1973), ilgstoši tikuši likti šķēršļi stāsta publikācijai krievu valodā, tādējādi bremzējot gan konkrētā stāsta, gan Vilka daiļrades objektīvu recepciju ārpus latviešu literatūras telpas. Pēdējā brīdī stāsts ticis izņemts no 1981. gadā Maskavā izdotās Vilka izlases krievu valodā “*Vse sluchilos' letom*”, attiecīgi īsinājumi bijuši jāveic arī Mārtiņa Poiša priekšvārdā (Hiršs 1987). Par netipisku uzskatāma stāsta publikācija tulkojumā igauņu valodā Vilka izlasē “*Hea tuttav*” (“Labs paziņa”), kas Tallinā iznāca jau pēc autora nāves – 1977. gadā. Krievu valodā stāsts tika publicēts vien 1987. gada oktobrī žurnālā “*Daugava*” Rīgā, turklāt jaunā Žannas Ezītes (1937–2020) tulkojumā. 1963. gadā tapušais Sergeja Cebakovska tulkojums līdz šim nav publicēts.
- 9 Piemēram, 1971.–1972. gadā tapis kinoscenārijs “Pusnakts stundā” (arī ar nosaukumu “Pusnakts viesis”), kam par pamatu pazīstamais 1968. gada stāsts. Dramaturgs Pauls Putniņš (1937–2018) Latvijas kinematogrāfistu konferencē 1979. gada 16. martā referētā, kas arī publicēts periodikā, minējis, ka šis scenārijs līdzās vairākiem citiem ticis “norakts” (skat. Pērkone u. c. 2011: 112–113).

Mauliņa stāsta publikāciju: “– Tu vēl vienam jaunajam gribi pārļaut mugurkaulu? – Vilks jautājis, kad visi argumenti bijuši izsmelti. / Tā viņi noņēmušies visu vakaru. Stāsts beigās tika publicēts.” (Luginska 2002: 206)

Vilks arvien ir bijis dedzīgs debatētājs, publicējis polemiskus rakstus periodikā, uzstājies RS kongresos. RS 7. kongresā, kas notiek viņa nāves gadā, proti, 1976. gada 16.–18. martā, viņš piedalījies, debatēs nav uzstājies, taču ticis izvirzīts un ievēlēts valdē ar 165 balsīm “par” un 3 “pret”¹⁰ (RSA 1976a: 439).

Dzīves pēdējā desmitgadē būtiski mainījusies rakstnieka dzīves uztvere – no aktīvas, pozitīvi karojošas uz pasīvu, samierniecisku; Škapars rakstījis, ka mūža nogalē Vilks bijis “savās prasībās noslīdējis .. bija kļuvis kompromisāks” (Škapars 2008: 165). Rakstnieka mūža nogali raksturo vilšanās, situācijas neizbēgamības izjūta, samierināšanās ar situāciju, kurā nav nozīmes ne ideāliem, ne nākotnei, kad pienācis pusmūžs vai pat vecums un nav spēka vairs kaut ko mainīt, kad skats vērsti tikai pagātnē, arī nāves nojausmas¹¹. Taču atsevišķos uzplaiksnījumos gan daiļradē, gan sadzīvē izpaužas viņa nonkonformista stāja, piemēram, Škapars 1976. gada 15. augustā (tātad mēnesi pirms Vilka nāves) dienasgrāmatā rakstījis: “Interesanta ir ražošanas sanāksme. [...] Ēvalds Vilks vispirms izanalizē pamatīgi iepriekšējos numurus. Tad ņemas kritizēt Kindzuli¹². Viņa vārdi ir spēcīgi. Ēvalds to dara bez kādām emocijām. Sevišķi interesantas domas ir par personības degradāciju. Cilvēks var degradēties, ne tikai nodzeroties, bet arī ieņemot amatus. Viņu ieliek par sekretāru, ievēl partijas birojā, un viņš pazaudē cilvēcisko seju. [...] Es savā uzstāšanās atbalstu Ēvaldu.” (Turpat: 158)

Nacionālkomunistu vilšanās partijas ideālos šajā laikā visspilgtāk atspoguļojas t. s. 17 komunistu vēstulē¹³. Vilks šīs vēstules tapšanā nav bijis iesaistīts, taču viņa darbos, tai skaitā npublicētajos – stāstā “Recidīvis” un rakstā “Cilvēks aiz durvīm” –, paustas līdzīgas domas. Par spīti vilšanās sajūtai un pat atkārtotam nodomam izstāties no Komunistiskās partijas (Purs 2006b: 27), Vilks līdz mūža beigām palika partijas biedrs, darbojās RS partijas organizācijas birojā, 70. gados rekomendējis uzņemšanai partijā rakstniekus Albertu Belu un Aivaru Kalvi (1937–1994). Tas skaidrojams ar partijas RS struktūrvienības atsevišķo, pat unikālo statusu varas organizāciju vidū; tajā iespējami atklāti tika spriesti par akūtiem, iespēju robežās arī politiskiem, jautājumiem, risinātas profesionālas un sadzīviskas problēmas. 1976. gadā gandrīz puse no RS biedriem bija LKP biedri, un “[a]r RS partijas sapulces un biroja viedokli toreiz bija spiesti rēķināties arī CK ideologi” (Škapars 2008: 122). Dramaturgs un RS valdes

10 Tik zems “pret” skaits ir tikai Vilkam; nākamie populārākie valdes locekļu kandidāti ir Andris Jakubāns, Egons Līvs un Imants Ziedonis (4 balsis “pret”), Anna Sakse un Ojārs Vācietis (5 balsis “pret”) (RSA 1976a: 438, 439).

11 Vilka izjūtas šajā laikā atspoguļotas viņa pēdējā stāstā “Kur aprakts suns?” (1975).

12 Česlavs Kindzulis (1919–1995), žurnālists, “LunM” atbildīgais sekretārs.

13 1972. gada janvārī latviešu sociāldemokrātu laikrakstā “Brīvība” Zviedrijā tika publicēta komunistiskās partijas organizācijām ārzemēs adresēta politiskā darbinieka Eduarda Berkla (1914–2004) un domubiedru 1971. gadā rakstīta vēstule par asimilācijas politiku un citiem jautājumiem Padomju Latvijā. (Skat. Berkla 1998: 350.)

sekretārs (1972–1974, valdes pirmais sekretārs 1974–1984) Gunārs Priede (1928–2000) 1990. gada jūlijā rakstījis: “Būdami PSKP struktūrvienība, mēs reizē bijām arī vēl ka cits šeit, Latvijā. Izklusās savādi? Jā, bet man tā likās vienmēr un pavisam noteikti jau, sākot ar 60. gadu vidū. Es ne toreiz, ne vēlāk neidentificēju mūsu Rakstnieku savienības partijas organizāciju ar PSKP. Mēs bijām mēs.” (Priede 1990)

Īpaša bijusi Vilka nozīme, ievēdot jaunos autorus kā literatūrā, tā rakstnieku profesionālās organizācijas biedru rindās. Darbodamies gan literārajā periodikā un būdams tieši atbildīgs par prozas publikācijām, gan RS apakšstrukturās – prozas sekcijā, jauno autoru vērtēšanas komisijā u. c. –, viņš savā ziņā bijis latviešu rakstnieka paraugs. Piemēram, Jakubāns 2001. gadā Vilku nodēvējis par savu audzētņu literatūrā un godīguma etalonu dzīvē, kurš noticējis un riskējis publicēt viņa darbus “LunM” slejās (Jakubāns 2001: 561, 565). Vilka “Kopotu rakstu” 5. sējumā (1986) publicēta plaša sarakste ar jaunajiem prozistiem. Savukārt piesardzīgi Vilks izturējies pret pieredzējušu rakstnieku realīstisku formas un stila meklējumiem (skat. Simsons 2014: 71). Nav noliedzams, ka arī Vilka, tāpat kā Regīnas Ezeras, Gunāra Priedes, Alberta Bela, Imanta Ziedoņa (1933–2013) un citu autoritātes dēļ latviešu rakstnieku jaunā paaudze turpināja stāties partijā, sadarbotamās, reizumis pretodamās, taču arīdzan tieši piedalīdamās okupācijas varas politikas īstenošanā.

Pētnieku secinājumi par Ēvalda Vilka personības traģēdiju

Nozīmīgāko monogrāfisko pētījumu par rakstnieka daiļradi un personību sniedzis literatūrzinātnieks Harijs Hiršs (1937–2007), tas publicēts Vilka “Kopotu rakstu” 5. sējumā (1986), taču Hiršam raksta tapšanas un publicēšanas laikā par daudzām Vilka personības un uzskatu šķautnēm vēl nebija iespējams runāt. Vilka publicistiku analizējusi Astrīda Alķe (1937–2020), plašāku pētījumu kontekstā par Vilku rakstījušas literatūrzinātnieces Benita Smilkītiņa (1932–2019) un Zanda Gūtmane¹⁴, kura publicējusi arī koncentrētus enciklopēdiskus rakstus.

Izvērtējot pētnieku atzinumus, šodien svarīgi aplūkot viņu secinājumus par Vilka personības traģēdiju un tās izpausmēm. Kā iespējams secināt, analizējot piemiņas publikācijas raksta turpinājumā, Vilka laikabiedriem viņa personības traģēdija bija zināma, taču par to runāt bijis iespējams tikai mājienu formā. Hirša rakstā uzsvērts Vilka pēdējā stāsta “Kur aprakts suns?” (1975) motīvs par “vārda spēku”, skaistiem vārdiem, kas “reizēm ievērojami atšķiras no patiesības un ka tiem netic neviens – ne klausītāji, ne runātājs pats” (Hiršs 1986: 333); viņš arī vērsis uzmanību uz Vilka pēdējā stāsta noslēgumā izskanējušo retorisko jautājumu “kā pats esi dzīvojis šai pasaulē?” (Vilks 1983a: 410).

14 Skat. Hiršs 1986; Alķe 1984; Smilkītiņa 2005; Gūtmane 2019.

Jāatzīst, ka svaigu secinājumu literatūrzinātnieku darbos gan padomju perioda beigu posmā, gan pēc neatkarības atgūšanas ir maz. 2005. gadā publicētajā pētījumā par latviešu īsprozu 50.–70. gados Smilktīņa norāda uz diskusijas nepieciešamību: “Visi, kas jēkad pie-minējuši Ē. Vilku un viņa darbus, kā pašu pirmo atzīmējuši vienkāršību, autors pats dēvēts par “vienkāršības meistaru”. Bet kas īsti slēpjas aiz šīs vienkāršības? Vai tas būs pareizais vārds, ja akceptējam vispārzināmo atziņu, ka jebkurš daiļdarbs ir rakstnieka dvēseles atspulgs? Un, cik zināms, Ē. Vilks, dziļa un pietiekami pretrunīga personība, tikai savā ārējā veidolā bijis vienkāršs. Tāpēc rakstīt šodien par viņu nebūt nav viegli.” (Smilktīņa 2005: 14) Literatūrzinātnieks Guntis Berelis, raksturodams latviešu rakstnieku nostāju pret varas ideoloģiju 60. gados, secinājis: “Taču ir acīm redzami, ka robežas ir novilkusi pati literatūra, neraugoties uz autoru ideoloģisko pārliecību (piemēram, Vilks un [Ojārs] Vācietis [1933–1983] bija pārliecināti komunisti, kas nevairījās savu pārliecību deklarēt ..)” (Berelis 1999: 128) Jaunākajā pētnieciskajā literatūrā izceļams Gūtmanes atzinums, ka Vilka “darbība atklāj godīga un kritiski domājoša cilvēka uzskatu attīstības ceļu no sociālisma un komunisma ideju pieņemšanas līdz analītiskai un dziļai šo ideju īstenošanas problēmu izpratnei un sirdsapziņas diktētiem patiesības meklējumiem. Vienlaikus rakstnieka daiļrade parāda arī totalitārajam režīmam vajadzīgo kompromisu nepieciešamību.” (Gūtmane b. g.a)

Kā jau minēts, līdz šim visplašāk analizēta Vilka stāsta “Divpadsmit kilometri” (1963) publicēšanas vēsture, manuskriptu varianti, recepcija, par to rakstījuši Harijs Hiršs, Raimonds Briedis un Zanda Gūtmane, kā arī stāsts “Pusnakts stunda” (1968), par kuru Gūtmane secinājusi: “[d]ziļi cilvēciskā līmenī izceļot nacistiskos noziegumus un latviešu līdzatbildību tajos, Ē. Vilks parādījis arī atsevišķus padomju režīma noziegumus – zemes nacionalizācijas un kolektivizācijas sekas. Parādot Oskara Krūkļa iekšējo traģēdiju, rakstnieks netieši rosina domāt par indivīda bezspēcību varas prasību priekšā.” (Gūtmane b. g.c) Taču lielākoties stāsts tīcis analizēts saistībā ar holokausta notikumiem Latvijā un tā recepciju. Vēsturnieks Didzis Bērziņš uzsveris, ka stāstu caurvij “[h]olokausta pieredze un tās mantojums” un tā “centrā holokausta tematika, kas atainota, vēstot par ebreju puikas likteni” (Bērziņš 2015: 299)¹⁵, tādējādi, iespējams, negribēti sašaurinot daiļdarba filozofisko jēgu par vēstures interpretāciju un visu cilvēku vienlīdzību, kas bija unikāls un diskutabls skatījums stāsta tapšanas un publicēšanas laikā un faktiski oponenta vispārpieņemtajam “šķiru cīņas” kanonam. Atzīdams, ka “[a]utors šķietami vientiesīgajos vārdos izsaka metafizisko patiesību par visu cilvēku identitāti, tai pretī nostādīdams komunistu partijas šķiru naidā iesakņoto ideoloģiju” (Biezais 2003: 202), plašāk stāstu “Pusnakts stunda” interpretē teologs, filozofs un reliģiju vēsturnieks Haralds Biezais (1909–1995) esejā “Meditācija par noskrandušo vēsturi”, kas sarakstīta trimdā Zviedrijā 20. gadsimta 80. gadu otrajā pusē, taču publicēta vien 2003. gadā žurnālā “Karogs” un plašāku recepciju nav guvusi. Kopš esejas publicēšanas latviešu literatūrzinātnē neievērots palicis būtiskais Biezā atzinums: “Viņš [Vilks] ir pievienojies lielajam klejojošam vilušos vientuļnieku pulkam. [...] Tā ir nelaimīga un nomākta cilvēka balss. [...] Viņam sāp vēsture, kādu viņš to sastapa 1968. g. Viņš to vairs nepazīst. [...] Viņš bija mīlējis citu vēsturi. [...] Vēsture patiesības meklētāju Ē. Vilku atkārtoti aicina skatīties viņai acīs. .. skatīties acīs arī

15 Šādā kontekstā stāsts, vienīgais no Vilka daiļdarbiem, tiek piedāvāts kā izvēles iespēja analīzei arī latviešu literatūras mācību programmā vidusskolā (skat. Namsone, Oliņa b. g).

noziegumam, šai gadījumā arī sava laika vēstures viltošanai. [...] Bet 1968. g. Ē. Vilks sastapa Vēsturi – divdesmit gadu komunisma celšanas darba vēsturi. Tā spieda viņu skatīties tās nežēlīgajās acīs, deva viņam izvēles iespēju – redzēt vēsturisko patiesību vai uzkrāsoto patiesību, sacīsim, māņus un melus. Viņš izvēlējās pirmo. No dzīves laivas izkāpa komunistu pieviltais rakstnieks. [...] Arī Ē. Vilks atbrīvojās no mānīgajiem sapņiem, kļuva brīvs un ieguva savu vietu patiesības meklētāju pulkā.” (Biezais 2003: 205–208)

Biezā atzinumi sabalsojas un arī polemizē ar literatūrzinātnieka Jāņa Čākura 1987. gada oktobrī rakstīto, ka Vilks, tāpat kā krievu rakstnieki Viktors Astafjevs (*Viktor Astafev*, 1924–2001), Valentīns Rasputins (*Valentin Rasputin*, 1937–2005), Jurijs Trifonovs (*Jurij Trifonov*, 1925–1981) un Vasilijš Šukšins (*Vasilij Shukshin*, 1929–1974), esot pārkārtojies jau 60. gados (Čākurs 1987: 6).

Būtiska atslēga, kas arī mūsdienās var sniegt jaunu, padziļinātu skatījumu uz Vilka personību, ir rakstnieka laikabiedru liecības, īpaši piemiņas raksti, kas publicēti īsi pēc Vilka aiziešanas mūžībā.

Ēvalda Vilka nāve un pirmās piemiņas publikācijas

Ēvalds Vilks nomira 1976. gada 16. septembrī. Laikabiedri personīgās piezīmēs, kas publicētas vien 21. gadsimtā – četrdesmit, atsevišķos gadījumos pat vairāk nekā piecdesmit gadus pēc to tapšanas –, fiksējuši rakstnieka pēkšņās aiziešanas apstākļus. Jānis Škapars 1976. gada 18. septembrī dienasgrāmatā rakstījis: “Dabūjam zināt, ka Ēvaldam ir slikti. To man otrdien pasaka Ūdre¹⁶. Vēlāk pie manis uznāk Oga¹⁷ un saka, ka Ēvalds pie viņiem poliklīnikā iegriezies piektdien. Teicis, ka slikti juties. Esot iekodušas divas ērces. Pēc analīzēm konstatēja, ka ir kaut kas līdzīgs botkinam. Bet drīz vien sākās asiņošana un viņu pārveda uz 4. slimnīcu. Stāvoklis esot ārkārtīgi slikts. Cerību maz. Aknu ciroze. [...] [M]iris Ē. Vilks. Tas mani satric. Kaut arī biju tam gatavojies.” (Škapars 2008: 164) Zigmunds Skujiņš piezīmēs rakstījis: “16. septembrī nomirst Ēvalds Vilks. Aiziet pie ārstes Viziņas¹⁸ it kā ar plaušu karsoni. Viziņa nosūta Ēvaldu uz slimnīcu, kur viņam iedod lielu porciju antibiotiku, bet izrādās, ka viņš jau ilgi slimo ar aknu cirozi. Drausmīgas sāpes, nomierinošie līdzekļi neiedarbojas, viņu piesien pie gultas.” (Skujiņš 2006: 431–432) Līdzīgu ainu dienasgrāmatā fiksējis literatūrvēsturnieks Ilgonis Bērsons, nāves apstākļu aprakstu papildinot ar secinājumiem: “Nāve izrīkojās ārkārtīgi pēkšņi un nežēlīgi. [...] Bez šaubām sava loma te alkoholam. Runā arī, ka ārstēšana varējusi būt gudrāka.” (Eversone 2019: 331)

Laikabiedru liecības ļauj secināt, ka par Vilka nāves iemesliem cirkulējušas arī baumas un minējumi. Zināma noslēpumainība saglabājusies un aktualizēta arī turpmākajos gados, un

16 Silvija Ūdre, laikraksta “LunM” galvenā redaktora vietniece.

17 Vitāls Oga (1929–1984), PSRS Literatūras fonda Latvijas nodaļas poliklīnikas galvenais ārsts, ķirurgs.

18 Maija Viziņa (1924–1989), PSRS Literatūras fonda Latvijas nodaļas poliklīnikas ārste terapeite.

versiju par nekvalitatīvu Vilka un arī Ojāra Vācieša ārstēšanu, kā arī vairāku citu viņa laikabiedru nāves apstākļiem rakstnieks un Latvijas PSR Augstākās padomes deputāts Alberts Bels minējis uzrunā 1990. gada 4. maija sēdē pirms balsojuma par deklarāciju "Par Latvijas Republikas neatkarības atjaunošanu" (Bels 1990; skat. arī Purs 2006b: 15¹⁹).

Vilka nāves dienas, 16. septembra, pēcpusdienā notika Latvijas Padomju rakstnieku savienības sekretariāta sēde, kas veltīta pārskatam par ikgadējo Dzejas dienu pasākumiem. Sēdē ticis iekļauts arī jautājums par Vilka bērēm, un sekretariāts nolēmis turpmāko. "a) Dibināt Ē. Vilka bērū komisiju šādā sastāvā: A. Vējāns²⁰, M. Čaklais²¹, A. Jakubāns²², I. Bērsons, E. Zaķe²³. b) Uzdot Litfondam segt Ē. Vilka (Lāča) bērū izdevumus no līdzekļiem, kas paredzēti dažādiem izdevumiem." (RSA 1976b: 80) Bērū diena tika ielānota 19. septembrī, ievērojot gan tuvinieku vēlmes, gan RS vadības noslogotību. Bērsons dienasgrāmatā 1976. gada 19. septembrī rakstījis: "Dzīvesbiedre Inta Čaklā vēlējas, lai Ēvaldu apglabā pēc iespējas ātrāk. Mēs, bērū komisijas locekļi, šaubījāties, vai būs kaut cik cilvēku svētdien." (Eversone 2019: 331) Tolaik RS valdes pirmais sekretārs Gunārs Priede 1976. gada 16. septembrī dienasgrāmatā atzīmējis: "Miris Ēvalds Vilks. Viss iet kopā – dzejas dienu pārskata sekretariāts, bērū rīkošana, rītdienas pasākums AP [Augstākajā padomē]. Ļudas²⁴ SOS Ojāra [Vācieša] dēļ, Pumpura diena Lielvārdē, dāņu rakstnieku ierašanās [...]" (Struka 2015: 844)

Vilka bēres, lai arī rīkotas svētdienā un informācija par tām laikrakstos publicēta vien dienu iepriekš, pulcējušas daudz apmeklētāju, īpaši inteliģenci. Dienas noslēgumā Škapars dienasgrāmatā rakstījis: "Šī diena man paliks ilgi prātā. [...] Esmu milzīgi sasprindzināts. Daudz ko esmu darijis, bet ne reizi neesmu runājis kapos. Man ir tāds respekts pret to inteliģenci. [...] Neteiksim, ka es būtu no bailīgajiem. Bet, kad es te, Meža kapos, redzu tik daudz tautas?! Un vēl rakstnieki, žurnālisti, zinātnieki. Manu nervu šoku vēl pastiprina pārdzīvojums par Ēvaldu. [...] A. Vējāns atklāj mītiņu. Runāju pirmais. [...] Pēc manis runā Laimonis Purs. Un vēl daži. [...] Ēvalds ir apglabāts. Cik tas vienkārši. Bija un vairs nav. Braucam uz mūsmāju [Rakstnieku savienību]. Salasās daudz rakstnieku. Galvenokārt prozaiki. Iesāk Eiduss²⁵. Tad A. Jansons²⁶. [...] Ļoti interesanti runā Zigis [Zigmunds Skujiņš]. Vakars norit labi. Ir ko atcerēties iz Ēvalda dzīves. Liels bars apmeties prozas un publicistikas kantorī." (Škapars 2008: 165–166) Bērēs runājuši arī rakstnieki Andris Jakubāns un Aivars Kalve (Vējāns 1976). Distancēts ir Priedes

19 Purs izvērta arī diskutablu versiju par VDK ziņotāju sarakstiem, kurus viņi abi ar Vilku "Zvaigznes" redakcijā esot veidojuši un kurus it kā būtu varējušas atrast nevēlamās personas, kas būtu ieinteresētas Vilka nāvē.

20 Andris Vējāns (īstajā vārdā Donats Kalnačs, 1927–2005), dzejnieks, žurnāla "Karogs" galvenais redaktors (1967–1989).

21 Māris Čaklais (1940–2003), dzejnieks, laikraksta "LunM" dzejas nodaļas vadītājs (1969–1981).

22 Andris Jakubāns, rakstnieks, RS prozas konsultants (1975–1976), Vilka pēctecis laikraksta "LunM" prozas nodaļas vadītāja amatā (1976–1987).

23 Elvīra Zaķe (1913–1995), PSRS Literatūras fonda Latvijas nodaļas vadītāja.

24 Ludmila Azarova (1935–2012), dzejniece, atdzejotāja, Ojāra Vācieša dzīvesbiedre.

25 Zālamans Eiduss (1916–1984), publicists, redaktors, "LunM" publicistikas nodaļas vadītājs (1968–1984).

26 Alberts Jansons (1915–1989), rakstnieks, dramaturgs, tulkotājs, RS valdes pirmais sekretārs (1966–1974).

skatījums, kurš 1976. gada 3. oktobrī dienasgrāmatā rakstījis: “Ēvalda Vilka bēres .. labi organizētas, plašas, saules dienā, absolūti oficiālas un vēsas.” (Struka 2015: 845)

Oficiālais Vilkam veltītais nekrologs tika publicēts 1976. gada 18. septembrī laikrakstos “Cīņa”, “Padomju Jaunatne” (arī krieviski), “Rīgas Balss” (arī krieviski) un “LunM”, tā paraksts – “Latvijas Padomju rakstnieku savienība”. (23. septembrī isāks un pārstrukturēts variants bez paraksta publicēts arī “Dzimtenes Balsī”.) Nekrologa pamatteksta autors ir Bērsone, kurš dienasgrāmatā 1976. gada 19. septembrī rakstījis: “Ceturtdien [16. septembrī] uzrakstīju nekrologu, taču piektdienas avīzēs tas vēl neparādījās. Kāpēc? Iespējams, ka tas tā attieksmes dēļ. Varbūt maldos. Bet “Divpadsmit kilometru” kritika taču vēl nav aiz kalniem²⁷. Sestdienas numuros nekrologs ir. Tikai krietni paredīgēts. “Lit. un Māksla” gan iespiež manu variantu, kuru pielaboju pēc Škapara, Vējāna un Stroda²⁸ vēlmēm. Attēla nav.” (Eversone 2019: 331) Bērsone rakstītais jāprecizē: “LunM” nekrologu papildina fotoattēls, citos laikrakstos pie oficiālā nekrologa attēla nav.

Kā atzinusi krievu psiholoģe un antropoloģe Gaļina Orlova (*Galina Orlova*), nekrologs atklāj mirušā vietu sociālajā kārtībā un savā struktūrā ir dziļi hierarhisks. “Padomju nekrologu diskursā teksti variējās no skopiem nāves paziņojumiem līdz vairāku dienu un vairāku lappušu nekrologu ansambljiem.” (Orlova 2009) Vilka nekrologs atbilst kopš 20. gadsimta 20. gadiem PSRS izplatītākajam “mazo nekrologu” tipam, kas parasti tika publicēts bērū dienā, tā garums nepārsniedza 25–70 rindiņas, un parasti tas ticis publicēts kopā ar portretu (turpat).

“Cīņa” un “Padomju Jaunatnē” nekrologs novietots 3. lappuses augšējā stūrī, kas, par spīti nekrologa pieticīgajam apjomam, signalizē par mirušās personas nozīmīgumu; parasti šajā vietā laikrakstos tika novietoti “lielie”, politiski nozīmīgām personām veltītie nekrologi ar fotoattēlu (turpat).

Krievu sociologs Ābrams Reitblats (*Abram Reitblat*) rakstījis, ka PSRS periodiskajos izdevumos publicējamo nekrologu saturs ticis pakļauts stingrai cenzūrai, norādes labojumiem un akceptu publicēšanai sniegusi Komunistiskās partijas CK Propagandas nodaļa, kas nereti aizliegusi nevēlamu nekrologu publikācijas (Reitblat 2006: 7–8). Faktiski nekrologu var uzlūkot kā kopdarbu, kuram konkrētu autoru reti iespējams identificēt. To apstiprina Bērsone rakstītais par Vilka nekrologa ilgo un rūpīgo caurskatī, kas aizkavējusi publikāciju, anonīmā redaktora labojumiem (visticamāk – LKP CK, jo labojumi ir identiski publikācijās “Cīņā”, “Padomju Jaunatnē”, “Rīgas Balss”²⁹), kā arī “LunM” galvenā redaktora Škapara, žurnāla

27 1975. gada jūnijā no kopkrājuma “Kritika – teorija, vēsture, prakse” tipogrāfijas salikuma izņemts un par kļūdainu atzīts Bērsone raksts “Dažas literatūras un dzīves salīdzināšanas problēmas (lappuses no kritikas vēstures)”, kurā aplūkoti atsevišķi Viļa Lāča, Zigmunda Skujiņa, Visvalža Lāma, Ēvalda Vilka (“Divpadsmit kilometri”) darbi un tiem veltītā kritika 20. gadsimta 50. gadu otrajā pusē un 60. gadu pirmajā pusē (Eversone 2019: 320).

28 Ēvalds Strods (1933–1998), RS organizatoriskā darba sekretārs (1976–1985).

29 Škapars rakstījis: “Pār plašsaziņas līdzekļiem un grāmatām bija nodibināta aptveroša daudzpakāpju cenzūra. Visas spraudziņas tika aizdarītas cieši jo cieši. LuM pirms drukāšanas cenzēja Glavlits – pamatīgi, vissīkāk – publikāciju, katru teikumu, katru vārdu, katru burtu. Šaubīgākie raksti un lappuses nonāca Centrālajā Komitejā. Ideoloģijas interprets tur bija Propagandas un aģitācijas nodaļa.” (Škapars 2008: 43, 44)

“Karogs” galvenā redaktora Vējāna un Rakstnieku savienības organizatoriskā darba sekretāra Stroda dalību “LunM” ievietotās versijas tapšanā; visi trīs minētie bija LKP biedri, turklāt Škapars un Strods – ar pieredzi LKP CK darbā³⁰. Iespējams, tieši šis apstāklis, kā arī “LunM” salīdzinoši nelielā un ierobežotā auditorija, salīdzinot ar “Cīņu”, “Padomju Jaunatni” un “Rīgas Balsi”, pieļāva atšķirīgas, subjektīvākas un sirsnīgākas ilggadīgajam “LunM” darbiniekam veltītas nekrologa versijas publikāciju laikrakstā, papildinot to ar “parādes” foto no portretu sērijas, ko Vilka 50 gadu jubilejas gadā uzņēmis “LunM” fotogrāfs Gunārs Janaitis.

Abas nekrologa versijas veidotas pēc stingriem padomju perioda nekrologu veidošanas principiem, kas stagnācijas periodā gadu no gada kļuva arvien formālāki, pieaugot formas stingrībai un vārdu krājuma standartizācijai. Par nozīmīgākajiem kritērijiem sniegto ziņu atlasē izvirzīti uzticības apliecinājumi partijai un valstij, ziņas par vietu un laiku, kur netaisījies dzimis, mācījies, atradies kara laikā, darba vietām un saņemtajiem apbalvojumiem, nereti arī par oficiālajiem nāves apstākļiem (turpat). Pēc šāda principa veidotas nekrologa pirmās divas rindkopas, kas nedaudz atšķirīgā redakcijā ietver biogrāfiskās ziņas un informāciju par nozīmīgākajiem apbalvojumiem; iekavās minēts Vilka īstais uzvārds – Ē. Lācis.

Trešā rindkopa “LunM” versijā sākas ar teikumu “Būdam cilvēks ar asu un aktīvu laikmeta izjūtu”, Ē. Vilks lielu savas dzīves daļu veltīja žurnālistikai [..]. Tālāk seko periodisko izdevumu un pienākumu uzskatījums un rindas: “Te viņš izkopa savu publicista talantu, te izauga par vienu no visredzamākajiem mūsdienu latviešu padomju rakstniekiem. 1949. gadā Ē. Vilks saistīja savu dzīvi ar Komunistisko partiju.” (RS 1976a; 1976b) Pasvītrotie teikumi īsinātajā nekrologa versijā nav iekļauti, tāpat arī nākamais teikums, kas veido ceturto rindkopu: “1945. gadā Ē. Vilku uzņēma par biedru Latvijas Padomju rakstnieku savienībā.” Iespējams, arī ar šo īsinājumu neuzkrītošāka tiek padarīta nekrologa apjoma un noformējuma uzskatāmā neatbilstība Vilka personības, literārās un sabiedriskās darbības faktiskajiem nopelniem.

Vilka grāmatu uzskaitījums seko piektajā un sestajā rindkopā, kas otrajā versijā redakcionāli labotas, īsinātas un apvienotas, izlaižot teikumu “Krājums “Rudens dienās” (1955) iezīmēja padziļinātu pievēršanos sociālistisko lauku darba cilvēkiem, viņu ikdienai un problēmām.” Tālākais teksts – Vilka daiļrades pamatprincipu raksturojums – atšķiras. “LunM” iespiests: “Stāstu grāmatās .. Ē. Vilks smalkjūtīgi ieskatījies cilvēku apziņā un jūtu dzīvē, ar partejisku degsmi risina jautājumus par atbildību, godīgumu, humānismu.” Seko uzskaitījums ar valodām, kurās Ē. Vilka stāsti iznākuši atsevišķās grāmatās (RS 1976a). Savukārt otrajā versijā lasāms: “Kā mākslinieku, kas vērīgi ieskatās cilvēka jūtu dzīvē, kā novelistu, kas ar partejisku degsmi risina mūsdienu dzīves problēmas, Ēvaldu Vilku pazīst plašs lasītāju loks.” (RS 1976b)

“Atbildība”, “godīgums”, “humānisms” acīmredzot ir jēdzieni, kuri 70. gadu vidū vēl pārāk uzkrītoši rezonējuši ar stāstā “Divpadsmit kilometri” vairākkārt atkārtoto tēzi “Es jutos atbildīgs par visu, kas notiek pasaulē” (Vilks 1963b: 115). Kā rakstījusi Zanda Gūtmane, pēc stāsta publicēšanas rakstniekam tika “pārmesta padomju humānisma dialektikas un partejiskuma

30 Škapars no 1961. līdz 1969. gadam bijis LKP CK instruktors, savukārt Strods pirms stāšanās RS orgsekretāra amatā 1976. gada 18. martā bijis LKP CK instruktors un preses sektora vadītājs (1974–1976).

principu neizpratne, mēra sajūtas trūkums, ieslīgšana buržuāziskajā pacifismā un abstraktajā humānismā, kas raksturīgs kristietībai” (Gūtmane b. g.b).

Atšķirīgā redakcijā publicētas arī pēdējās – septītā un astotā (īsinātajā variantā – piektā un sestā) rindkopa. Nekrologa pēdējās rindkopas ietver nelaiķa īpašību uzskaitījumu, kas padomju nekrologam nebija obligāts, taču bieži vien pabeidza pārskatu par mirušā dzīvi; nereti “mazais nekrologs” beidzās ar melanholiskām bēdu un atmiņas formulām (Orlova 2009). Atšķirībās, kas fiksējamas Vilka nekrologa pēdējās rindkopas redakcijās, vispilnīgāk izpaužas politiskā konjunktūra; kļiešanas, no kurām tika veidots nekrologs, pastāvīgi tika pilnveidotas un aizstātas ar jaunām, līdz stagnācijas laikmetā tās pilnībā sastinga (turpat). “LunM” lasāms: “Ē. Vilka literārā un sabiedriskā darbība novērtēta ar Darba Sarkanā Karoga ordeni un ar medaļām.” (RS 1976a) Savukārt otrajā versijā: “Par nopelniem Dzimtenes labā Ē. Vilks apbalvots ar Darba Sarkanā Karoga ordeni un ar medaļām.” (RS 1976b) “LunM” publicētais teksts “Dziļš cilvēku psiholoģijas pazinējs un atklājējs, autoritāte žurnālistu un rakstnieku saimē, partejiskās principialitātes un sirsnīga biedriskuma paraugs – tāds neizdzēšami mūsu piemiņā paliks Ēvalds Vilks” (RS 1976a) aizstāts ar “Kā talantīgu rakstnieku, kvēlu publicistu, uzticīgu Ļeņina partijas dēlu mēs Ēvaldu Vilku vienmēr paturēsim gaišā piemiņā” (RS 1976b), Vilka kolēģu dotie precīzie, nelaiķa personībai atbilstošie epitēti – “dziļš cilvēku psiholoģijas pazinējs un atklājējs, autoritāte žurnālistu un rakstnieku saimē” –, kuriem līdzīgi sastopami arī laikabiedru privātajos pierakstos vai korespondencē un turpmākajos gados tiks atkārtoti piemiņas publikācijās, aizstāti ar kļiešām un faktiski neko neizsakošām formulām. Savukārt apzīmējumi “partejiskās principialitātes .. paraugs” (“LunM” versijā; *sic!* “partejiska degsme” minēta arī dažās rindiņas augstāk) un “uzticīgs Ļeņina partijas dēls” (otrajā versijā) savukārt apstiprina Orlovas tēzi: “Lai atklātu boļševika ideālo politisko dvēseli, pilnīgi pietika ar partejiskuma faktu.” (Orlova 2009) Turklāt LKP CK redaktora ievietotās formulas “Par nopelniem Dzimtenes labā .. apbalvots” (iepriekš septītajā rindkopā aizstājot neitrālo vārdkopu “literārā un sabiedriskā darbība novērtēta”) un “uzticīgs Ļeņina partijas dēls”, kas visbiežāk sastopamas 20. gadsimta 40. gadu un 50. gadu pirmās puses presē, tiek izmantotas arī 70. gadu vidū, apliecinot stagnācijas laika absolūto sastingumu.

Kā jau minēts, nekrologu parakstījuši tikai Latvijas Padomju rakstnieku savienība, nevis partijas un valdības pārstāvji, kā tas bija pieņemts politiskā ranga aizgājēju, politisko un partijas darbinieku un ievērojamu ierindas biedru – akadēmisko aprindu un radošās inteliģences pārstāvju – nekrologos. Kopš 20. gadsimta 60. gadu vidus galvenā nekrologu autorības forma bija saraksts, kas arvien vairāk atkārtoja Centrālās komitejas vai valdības sastāvu (turpat). Stagnācijas periodā šāda tipa nekrologus Maskavas laikrakstos pirmais parakstīja PSKP CK ģenerālsekretārs Leonīds Brežņevs (Reitblat 2006: 7), Latvijā – LKP CK pirmais sekretārs Augusts Voss (1919–1994)³¹.

31 Piemēram, nekrologu literārā talanta un sasniegumu ziņā daudz zemāka ranga rakstniekam Vizbulim Bērcem (1916–1971), kurš tāpat kā Vilks bijis RS valdes loceklis un saņēmis Latvijas PSR Nopelniem bagātā kultūras darbinieka goda nosaukumu un citus apbalvojumus (to vidū turklāt nav LPSR Valsts prēmijas un Darba Sarkanā Karoga ordeņa), 1971. gadā parakstījuši gan 13 oficiālie partijas un valdības pārstāvji, sākot ar Latvijas PSR LKP CK pirmo sekretāru Vossu un Latvijas PSR Augstākās padomes prezidija priekšsēdētāju Vitāliju Rubeni (1914–1994) un beidzot ar LKP Rīgas pilsētas komitejas pirmo sekretāru Augustu Zitmani (1929–2005), tālāk alfabēta secībā 39 rakstnieki, literatūrzinātnieki, periodisko izdevumu redaktori, RS un PSRS Literatūras fonda Latvijas nodaļas vadība u. c., viņu vidū arī Vilks (Voss u. c. 1971).

Publicējot nekroloģu bez attēla un valdības pārstāvju parakstiem, bija izpildīts rituālais minimums pret ilggadēju partijas biedru, Otrā pasaules kara veterānu, LPSR Valsts prēmijas laureātu, LPSR Nopelniem bagātā kultūras darbinieka nosaukuma nesēju un Darba Sarkanā Karoga ordeņa laureātu. Oficiālo parakstu neesamība, labojumi un kavētā publikācija signalizēja par atšķirīgu, īpašu attieksmi un saskanēja ar partijas augstākās vadības noraidošo nostāju pret Vilku kā vienu no nacionāļkomunistiem. Dzejnieks un RS valdes sekretārs (1974–1976, valdes pirmais sekretārs 1985–1990) Jānis Peters varas attieksmi pret ideāļkomunistiem (tā Peters dēvē nacionāļkomunistus, iespējams, lai nošķirtu no tieši politiskajos procesos iesaistītajām personām, pret kurām tika vērstas represijas 1959. gadā) skaidro šādi: “Rakstnieku savienībā bija vairāki dažādu paudžu un likteņu cilvēki, kuru jaunības ideāli saistās ar kreisajiem, turklāt padomju ideoloģiskajiem, ne Rietumu kreisuma uzstādījumiem. Voss viņus ienīda, tāpat kā latviešu frontiniekus, kuri Otrā pasaules kara laikā karoja latviešu padomju nacionālajos bruņotajos formējumos, jo Staļinam, zaudējot kaujas, to vajadzēja atļaut, lai Hruščovs viņus vēlāk atkal izgaizātu. Ienīda tāpēc, ka viņi prasīja: kur ir mūsu ideāli, ļaujiet tos īstenot!” (Mille 2005: 327)

“LunM” un tās redaktora Škapara lēmums publicēt atšķirīgu, ar LKP CK nesaskaņotu nekroloģa versiju zināmā mērā uzskatāms par pretestības izpausmi, lai izrādītu pelnīto godu ilggadējam “LunM” darbiniekam un rakstnieku absolūtā vairākuma cienītam rakstniekam. Šis nesaskaņotais pretestības solis ir arī simbolisks, netieši vērsties pret vai, precīzāk, ignorējot konkrētus LKP CK ierēdņus. 1976. gadā LKP Propagandas un aģitācijas nodaļas vadītāja pirmais vietnieks (kopš 1971) bija Valentīns Agafonovs (1926–1981), iepriekš Galvenās literatūras pārvaldes priekšnieks (1961–1971), ar kuru Vilks nonāca konfliktsituācijā 1968. gadā, kad bija rakstījis par viņu sūdīgu LKP CK, kā minēts iepriekš. Škapars minējis, ka Agafonova “kritikas ugunīs LuM nonāca daudzkārt. Radās iespāids, ka LuM sagandē viņa dzīvi un ka tā jākausta pat preventīvi” (Škapars 2008: 46).

Daina Bleiere rakstījusi, ka “[p]retestība izpaudās gan caur oficiālajām struktūrām – radošajām savienībām (piemēram, Rakstnieku savienība kopš 1965. gada bija pārvērtusies par nonkonformistu cietoksni) un laikrakstu “Literatūra un Māksla”, izmantojot valsts dotās iespējas, gan arī paplašinoties “ārpussistēmas” sfērai (ne tik daudz kultūras radišanas, cik tās patērēšanas jomā)” (Bleiere u. c. 2005: 357). “LunM” kā Latvijas PSR radošo savienību un Latvijas PSR Teātra biedrības laikraksts, tāpat kā RS žurnāls “Karogs”, bija oficiālās politikas īsteno-tājs un darbojās stingrā izdevēja – LKP CK – uzraudzībā, taču to redaktori, īpaši “LunM” redaktors Škapars, bieži uzņēmās risku un atbildību par publikāciju saturu. Turklāt Škapars par “LunM” galveno redaktoru bija kļuvis jau pēc PSKP CK 1969. gada 7. janvāra lēmuma, ar kuru tika palielināta periodisko izdevumu redaktoru atbildība par publikāciju ideoloģisko saturu, no Galvenās literatūras pārvaldes to deleģējot CK nodaļām un izdevumu redaktoriem (Briedis 2010: 153–154). Kā raksta Briedis, “[a]tbildību noveļot uz redaktoru pleciem, viņi tiek padarīti par cenzoriem” un “[t]urēšana spriedzes stāvoklī, neziņas un bailu pilnā atkarībā, šķiet, ir viena no 70. gadu cenzūras apzinātas un neapzinātas taktikas sastāvdaļām” (turpat: 154); to vērtīgi pamanījis arī Biezais, raksturodams gan Vilku, gan daudzu viņa laikabiedru – periodisko izdevumu redakcijās strādājošo rakstnieku – duālo dabu: “Tās nebija tikai Ē. Vilka par komunismu lietās asinis, kas viņu padarīja neaizskaramu, bet arī viņa darbs redakcijās.

[..] Redakcijas darbs toreiz nozīmēja ideoloģijas uzrauga un cenzora darbu.” (Biezais 2003: 207) Par redaktoru šķietamās vai patiesās neaizskaramības līmeni iespējami plaši pētījumi un diskusijas, taču redaktora pienākumi un atbildības apjoms dažkārt sniedza iespēju arī publicēt vairāk, nekā būtu iespējams, materiālu uzreiz publicējot grāmatā un saskaņojot ar citiem Galvenās literatūras pārvaldes cenzoriem. Par to ir runa arī šā raksta nākamajā nodaļā.

Britu socioloģe Bridžeta Faulere (*Bridget Fowler*) pētījumā “*The Obituary as Collective Memory*” (2007), citējot amerikāņu filozofes Džūdītas Batleres (*Judith Butler*) rakstīto par “nekrologu kā nācības veidošanās aktu” un kopumā atbalstot Batleres uzskatu, ka attiecīgi par dažām dzīvēm ir jāsēro vairāk nekā par citām, definē jēdzienu “nekrologu revolūcija”, kas pasaulē (t. i., ārpus sociālistiskā bloka) sākusies 20. gadsimta 70. gados un turpinās joprojām. Faulere atsaucas uz nekrologu redaktoriem, kuri intervēti viņas pētījumam, un apgalvo, ka ikvienam, kuru piemin, varot tikt veltīts nekrologs (Fowler 2007: 3), un aizstāv nekrologa kā pilntiesīga kolektīvās atmiņas veidotāja lomu. “Mūsdienās nekrologs līdzīgi atkārtro pagātnei, ne tikai iedziļinoties *Who's Who* [‘Kas ir kas?’] neapsegtajos kaulos, bet – arvien biežāk – caur atmiņām par subjekta unikālo pieredzi, kas savākta no viņa vai viņa grupu tīkliem (*group networks*). Tas vienlaicīgi atspoguļo indivīda konkrēto, patiešām neparedzamo dzīvi un pārvērtē noteiktu pagātnes skatījumu. Pieņemot šo uzskatu par nekrologu kā kolektīvās atmiņas izpausmi, nīek apstrīdēta paralēlā *vēstures* nepieciešamība ar teoriju kolektīvo tradīciju un rūpīgu individuālu arhīvu avotu analīzi,” raksta Faulere (turpat: 11).

Izmantojot šo pieeju, piedāvāts ielūkoties pārējās rakstniekam veltītajās publikācijās, kas iespēstas pēc viņa nāves 1976. gadā un papildina, izgaismo Vilka oficiālā nekrologa “neapsegto kaulus”, sniedz objektīvāku priekšstatu par viņa personību, viņa literārās un sabiedriskās darbības nozīmi un vietu latviešu literatūrā.

Līdzās oficiālajam nekrologam “LunM” 1976. gada 18. septembra numurā publicēti vairāki piemiņas darbi: “Pie viņa nāca, viņš mācēja pateikt” ar parakstu “Darba biedri”, divas prozistu publikācijas – Regīnas Ezeras (1930–2002) “Atvadas rudens dienā” un Zigmunda Skujiņa “Daži vārdi”, kā arī divi dzejoļi: dzejnieka, “LunM” kritikas nodaļas vadītāja (1972–1975) un Rakstnieku savienības konsultanta referenta (1976–1980) Pētera Zirniša (1944–2001) dzejoļis “Ēvaldam Vilkam” un Vilka meitas literātes Aijas Lāces dzejoļis “Tēvam”. Lappusē publicēta arī Vilka bērnu organizēšanas komitejas informācija par bērnu norises laiku. Savā ziņā oficiālais nekrologs, darba kolēģu un amata biedru prozistu piemiņas raksti veidoja “nekrologu ansambli”, kas šajā gadījumā, atšķirībā no rituālo frāžu atkārtošānā oficiālajos jeb politiskajos nekrologos, sniedza papildu informāciju “LunM” lasītājiem – inteliģencei, kas kā Vilka darbu lasītāji tieši piedalās piemiņas diskursa un kolektīvās atmiņas veidošanā.

Piemiņas raksti būtiski papildina rakstnieka īpašību uzskaitījumu, kam oficiālajā nekrologā bija tikai pakārtota funkcija. Ezera minējusi “labestību” un metaforiski arī “jutīgas, saudzīgas rokas”, ar tām cilvēka dvēselei “jāpieskaras .. kā puķei”, rakstnieka “dzīvības balto sauli”, kas “gaismu mums pāri joprojām lej”, viņa konkrēti norāda gan uz izcilas, taču neharmoniskas, patiesību meklējošas personības aiziešanu: “Vai Tu apzinājies savu cilvēka un rakstnieka lielumu? Visticamāk, ka ne. Tādam, kādu mēs Tevi pazinām, Tev bija sveša apmierinātība ar

sevi un vienaldzīgi šķita pagodinājumi un slava. Augstāk par visu Tu vērtēji dzīves patiesību un cilvēka dvēseli ..” (Ezera 1976). Skujiņš raksturojis Vilku kā vienu no “mums pašiem”; arī viņa raksts ietver īpašību uzskaitījumu, proti, “Ēvalds .. bez lieka skaļuma, vīrišķīgi, godīgi un spītīgi gāja savu ceļu” (Skujiņš 1976). Arī publikācija ar neatšifrēto parakstu “Darba biedri” (tātad – “LunM” kolēģi; iespējams, tās autors ir Škapars) īpašību uzskaitījumu atkārtu un reizē niansēti papildina “patiesīgums, kura pamatos bija smaga cilvēku zināšana, neiznīdējama vēlēšanās darīt kultūras cilvēka cienīgu darbu” un “īpašas, spēcīgas personības skais-tums” (Darba biedri 1976).

Piemīņas diskursu līdzās individuālo īpašību uzskaitījumam iezīmē profesionālā devuma raksturojums. Blakus jau minētajam Ezera apzīmējumam “rakstnieka lielums” Skujiņš izcēlis Vilku kā pirmo, kas “Latvijā pēc kara izauga par rakstnieku un trīsdesmit gadus neapstrīdēti nesa mūsu īsā stāsta karogu, ar sava talanta paraugu ietekmēdams veselu topošo rakstnieku pa-audzi” (Skujiņš 1976); kolēģu piemīņas rakstā uzsvērts, ka pie Vilka “nāca jaunie prozas gājēji, vairāk nekā pie citiem. [...] [T]āpēc, ka viņš pats bijis no praktiķiem, no tiem, kas var. No pa-šiem pirmajiem, kas var.” (Darba biedri 1976) Zirniša un Lāces dzejoļi iejūtīgo, taču profesio-nālajā aspektā balstīto sēru rituālu papildina ar tuvinieku un draugu sāpēs tapušiem darbiem.

Šajā publikāciju ansamblī kā Vilka personībai un tās izpratnei svarīgas iezīmējas personiskās un jo īpaši profesionālās dzīves kolīzijas, kurās būtiska nozīme ir ne tik daudz nesaudzīgajai kritikai kā ierobežotajām publicēšanās iespējām. To iezīmē tādi teikumi kā: “Rakstnieks tur-pina dzīvot, tur nekā nevar padarīt ne kritikas cildinājumi, ne liegumi [pasvītrojums mans – J. O.], pat mūža neizbēgamais iznākums ne” (Darba biedri 1976) un “No Ēvalda mutes rakstnieka amata jautājumos pat asākās piezīmes mēs uzklausījām ar uzmanību un ticību. Un, kad vi-ņam pašam kādreiz ēna pārskrēja pār ceļu [pasvītrojums mans – J. O.], – bijām sarūgtināti un satraukti.” (Skujiņš 1976)

Līdzās aplūkotajiem drīz pēc Vilka aiziešanas periodikā publicēti arī citi piemīņas raksti: laikraksta “Padomju Jaunatne” un žurnāla “Zvaigzne” kolēģu veltījumi attiecīgajos preses izdevumos, kā arī piemīņas “ansamblis” žurnāla “Karogs” 1976. gada novembra numurā: Andra Vējāna raksts (iespējams, bērēs nolasītie atvadu vārdi), dzejnieces un redaktors Martas Bārbales (1933–2003) esēja un dzejnieka, Sarkanās armijas frontinieka Anatola Imermaņa dzejolis, kas savā ziņā simboliski un ideoloģiski nevainojami noslēdz atvadu rituālu ar rindām: “Aiz deguna mēs pratām nāvi vazāt, / un tomēr aizsniedz tālais rikošets. / Mūs, frontinieku, paliek krietni mazāk – / no kaujas lauka aiziet biedrs vecs.” (Imermanis 1976)

Oficiālā nekrologa “LunM” publicētajā versijā pirmo reizi pēc Vilka nāves minēts jēdziens “godīgums”, kas turpmākajos gados kā refrēns atkārtosies lielākajā daļā Vilkam veltīto publi-kāciju. Būtiski, ka tā nav Vilka nāves sniegta atklāsmē, tā minēta gan privāti, gan publiski arī Vilka dzīves laikā kā Padomju Latvijā, tā trimdā. Piemēram, 1965. gadā žurnāls “Tilts” (ASV) rakstījis: “.. šinī vīrā, kaut arī viņš būtu īsteni idejisks komūnisma cīnītājs, ir tā pati bezbaili-bas un godīguma apziņas uguns pret varmācībām, kas bija vecajos latviešu strēlniekos” ([Bez aut.] 1965: 79), savukārt trimdas literatūrzinātnieks Juris Silenieks 1974. gadā Vilku rakstu-rojis kā “vienu no visgodīgākajiem Latvijas rakstniekiem” (cit. pēc Eglāja-Kristsone 2013:

141). Visvaldis Lāms 1968. gadā intervijā izteicies: “Man tuvs Ēvalds Vilks, viņa spēks un godīgums.” (Hiršs 1968) Īsi pēc Vilka bērēm Miervaldis Birze 1976. gada septembrī vēstulē rakstniekam Jānim Liepiņam rakstījis: “Paglabāja Ē. Vilku, vienu no “godīgākajiem rakstniekiem, kāds nu mums pēdējos gadu desmitos bijis.” (Cit. pēc Sokolova 2001: 176)

Jāuzsver, ka godīguma kā Vilka raksturīgākās īpašības izcelšana sabalsojas ar abstraktu, vispārcilvēcisku īpašību – drosmes, varonības – piedēvējumu padomju varoņiem, nostādot tos it kā augstāk par citiem un pretstatot citām personām, šajā gadījumā – rakstniekiem. Domu neizvēršot, tomēr jāuzsver šīs konkrētās Vilka īpašības nemainīgi augstā vērtība gan okupācijas apstākļos tapušajos piemiņas rakstos, gan dienasgrāmatās un memoriālos, kas publicēti jau pēc neatkarības atgūšanas, tādējādi apliecinot ievadā izteikto mērķi pētīt “atsevišķu nacionālkomunistu .. patiesos uzskatus un mērķus”, kuri rakstnieka laika un domu biedriem bijuši skaidri nolasāmi.

Zigmunda Skujiņa eseja “Rēta” (1977/1978)

Periodikā un grāmatās publicētajos laikabiedru darbos pretrunas Ēvalda Vilka raksturā pirmās iezīmējis Zigmunds Skujiņš atmiņu esejā “Rēta”, kas publicēta “LunM” 1977. gada 16. septembrī Vilka nāves pirmās gadadienas atcerē kopā ar isu Annas Sakses (1905–1981) rakstu un redakcijas sniegtu kopīgu ievadu: “1976. gada 16. septembrī nomira Ēvalds Vilks. Kas viņš mums bija un kas viņš ir mums ir un būs? Uz šo jautājumu šodien mēģina atbildēt Anna Sakse un Zigmunds Skujiņš. Domājams, ka uz šo jautājumu atbildēs arī citi, jo ir iecerēta atmiņu grāmata par Ēvaldu Vilku.” ([Bez aut.] 1977) Esejas sākumdaļā Skujiņš citējis savu sarunbiedru un raksta pasūtītāju – “LunM” prozas nodaļas vadītāju Andri Jakubānu, kurš pārņēma Vilka pienākumus laikrakstā pēc rakstnieka nāves: “Nu tad [raksti] par to, cik viņš bija sarežģīts cilvēks, cik viņa mūžs izvērtās traģisks. Apmēram tā, kā raksta par Hemingveju, par Fadejevu.” (Skujiņš 1977: 15)

Skujiņa “Rēta” ir iejūtīgs, zināmā mērā intīms piemiņas raksts ar uzkrītoši refrēna veidā atkārtotu rētas pieminējumu: maskētu un konkrētajam periodam pietiekami drosmīgu apšūdzošu norādi, ka Vilkam pierē ir “iešāvuši” paša biedri, “savējie”, tie, ar kuriem viņam bijuši kopīgi ideāli, un ka šī rēta uzskatāmi bijusi pamanāma viņa vaibstos. Tēlainību uzsveris pats autors: “Iespējams, atradīsies cilvēki, kas sacīs: tiek sagrozīti fakti, nekādas rētas nebija, ko tas biedrs tur fantazē. Es neko nevaru pierādīt, manā rīcībā nav ne ārsta izziņas, ne rentgenogrammas, itin nekādu papīru. Varu tikai sacīt: tāda ir mana atmiņu vīzija. Ja gribat un spējat, lūdzu, dalieties ar mani, tādu es viņu redzu un atceros.” (Turpat) Šajā aspektā Skujiņa rakstītais sabalsojas ar 30 gadus vēlāk Škapara minēto “savējo sišanu jeb slānīšanu”: ““Sit savējos!” – tā Ojārs [Vācietis] ar rūgtumu sprieda par rakstnieku eksekūcijām. [...] Bet tā taču bija staļiniskā skola, ko pārmantoja brežņevisms. Vienīgā starpība – Staļins savējos ešafotēja fiziski. Brežņevs aizraidīja garīgās emigrācijas valstībā. Toreizējā spraugu aizdrīvēšanas sistēma bija tik pamatīga, ka rakstošo dumpinieku izolēja, iekapsulēja. Atņēma viņam visas publicitātes

iespējas. Garīgajā emigrācijā tika aizraidīti talantīgākie, radošākie sirdsapziņas cilvēki, bet visvairāk – nacionālie kadri.” (Škapars 2008: 23) Līdzīgi rakstījis arī vēsturnieks Boriss Sokolovs (*Boris Sokolov*): “Atšķirībā no Staļina vai Hruščova, kuri vadīja publiskas .. kultūras darbinieku vajāšanas, Brežņevs par šiem tematiem gandrīz nemaz neizteicās, pilnīgi paļaudamies uz attiecīgo ierēdņu cenzoru smalko ožu un ļaudams literātiem “grauzt” literātus, kinematogrāfistiem – kinematogrāfistus, māksliniekiem – māksliniekus... Un kultūrai tāpēc neklājās vieglāk kā Hruščova vai Staļina laikā. [...] .. Brežņeva laikā faktiski visi izcilie kultūras radītāji atradās vai nu politiskā, vai estētiskā opozīcijā, un daudzi bija spiesti emigrēt.” (Sokolovs 2008: 203, 204) Termins “sist jeb slānīt savējos” bijis aktuāls arī nacionālkomunistu terminu arsenālā, piemēram, Vera Kacena (1912–1999) 1983. gada beigās savās npublicētajās literārajās piezīmēs rakstījusi: “Rakstnieku saimē cirsts neaizpildāms robs ar Ojāra Vācieša nāvi. Vispirms ilgi mala un samala, pēc tam gribēja ko labot ar goda nosaukumiem un prēmijām, bet tas jau bija par vēlu atgāists, ka ir sist un malts – savējais. Tā jau ir noticis ne tikai ar Ojāru vien. Kad tas reiz beigsies?” (Kacena b. g.: 582)

Tāpat kā nekrologos, Skujiņa esejā Vilka spilgtāko īpašību vidū minēts patiesīgums, aizplūvuroti minot arī Vilka rakstītās vēstules: “Viņš vienmēr, jebkurā situācijā pateica visu, kas bija uz sirds. Ja savādāk nevarēja, tad rakstīja vēstuli. Nevienam jau nepatīk, ja glauda pret spalvu. Tenku vācelēm bija iemesls mēlot: zināt jaunāko, Ēvalds atkal nostrādājis numuru, klausieties, vai viņš tomēr nav drusku dulls...”³² Viņš bija dulls, noteikti bija. Un nevis drusku, bet pamatīgi. Tikai viņa dullumam bija noteikts virziens: viņš organiski necieta liekulību, melus, divkosību.” (Skujiņš 1977: 15)

Ar esejas “Rēta” publikāciju grāmatā gadu vēlāk Skujiņa publicistikas izlasē “Zibens locīšana” (1978) saistās viens no salīdzinoši labi dokumentētajiem cenzūras ietekmes gadījumiem 70. gadu nogalē. Atmiņas par Vilku ir tikai daļa no manuskripta teksta, pret kuru vēršas Galvenā literatūras pārvalde. 2006. gadā publicētajās Skujiņa 60. un 70. gadu piezīmēs lasāms: “Aiztur manu grāmatu “Zibens locīšana”. Izņem vēstuli [Jānim] Sudrabkalnam, kurā oponentu par Aspazijas [1865–1943] darbības vērtējumu. Lielāki cenzūras svītrojumi rakstos par Vili Lāci [1904–1966] un Ēvaldu Vilku. [...] Izdevniecībā haoss. Par kļūdām manā grāmatā no darba grib atlaist redaktori [Viju] Kaņepi, kas priekšzīmīgi nostrādājusi 23 gadus. Kopā ar Liju Brīdaku [1932–2022] (tobrīd RS valdes sekretāri) ierodos pie jaunās preses ministres [Preses komitejas vadītājas Irēnas] Reimanēs [1929–2008] aizstāvības vizītē. Kaņepi izdevniecībā atstāj. Vienlaicīgi par “nepareizu politiku literārā mantojuma popularizēšanā” no darba atbrīvo Saulcerīti Viesi [1932–2004]. Prēmijas atņem redaktoriem, kas nav pamanījuši kļūdas Jāņa Niedres (!), Andreja Baloža [1908–1987] (!), Jūlija Vanaga [1903–1986] (!), Lijas Brīdakas, Zigmunda Skujiņa u. c. darbos.” (Skujiņš 2006: 436, 437)

Kā liecina grāmatas izdevniecības manuskripts un grāmatas pasīte, labojumi, īsinājumi un papildinājumi grāmatā veikti jau pēc grāmatas salikuma izveidošanas, korektūras un

32 Esejas 2005. gada redakcijā: “Tenku vācelēm bija iemesls mēlot: zināt, Ēvalds atkal uz centrālkomiteju nosūtījis vēstuli. Klausieties, vai viņš tomēr nav drusku dulls...” (Skujiņš 2005: 319)

parakstīšanas iespēšanai (1978. gada 13. septembrī)³³. Literatūrzinātniece un izdevniecības “Liesma” kritikas un literārā mantojuma redakcijas vadītāja (1973–1978) Saulcerīte Viese 2002. gadā citējusi un komentējusi redaktores Vijas Kaņepes paskaidrojumu (acīmredzot Preses komitejai) par to, “kāpēc apkaunojusi Ēvaldu Vilku, atstājot [manuskriptā] teikumu, ka reiz sapulcē viņš bijis piedzēries” (Viese 2002: 277). 1978. gada 26. septembrī paskaidrojumā Kaņepe rakstījusi, ka esēja jau bijusi publicēta “LunM” un rediģējot viņa domājusi: “ja šis raksts publicēts republikas centrālajā literatūras un mākslas izdevumā (ko lasa 70 tūkstoši lasītāju) kā piemiņas raksts [pasvītrojums Vieses tekstā – J. O.] Vilkam, tad pret ievietošanu Skujiņa grāmatā, kura jau orientējas uz daudz šaurāku un speciāli sagatavotu publiku (15 tūkstoši lasītāju) un kur tas ir tikai viens no daudzajiem uzmanības objektiem, nevar būt pretenziju” jo īpaši tāpēc, ka Skujiņa darbā Vilks esot atainots kā “liela, spēcīga personība, kā cilvēks, kas uzvar visus savus vājuma brīžus un piespiež sevi cienīt visās situācijās” (turpat: 278).

Būtiskākie īsinājumi esejās “Rēta” publikācijā grāmatā “Zibens locīšana” ir šādi; citētie fragmenti atrodami gan esejās publikācijā “LunM”, gan izdevniecības manuskriptā. No autora sarunas ar Andri Jakubānu: “– [...] Uzraksti par to, kāda viņam bija autoritāte. / – Viņam bija liela autoritāte. / – Uzraksti vienu spilgtu epizodi. / – Reiz Ēvalds bija atnācis uz Jauno autoru apvienības sanāksmi... [...] ...Viņš bija totāli pilnā. Un nokrita no krēsla. Bet toreiz es patiešām apjēdzu, ko nozīmē autoritāte. Jaunie skatījās ar cieņu par tad, kad viņš sēdēja uz grīdas. Tikai par tādām lietām nemēdz rakstīt” (Skujiņš 1977: 15); “Arī Ēvaldam ceļa gabals līdz šim stāstam nebija viegls. Atmiņā iespiedušās divas epizodes: kā partijas 19. kongresa laikā mēs, “Padomju Jaunatnes” redakcijas darbinieki, klausījāmies Staļina runu un kā pēc 20. kongresa Ēvalds man stāstīja par personības kulta kritikā ietvertajiem faktiem. Es redzēju arī, kā viņš pārdzīvoja kritikas kampaņu, kas vērsās pret Viļa Lāča romānu “Uz jauno krastu”, un citas tā laika kampaņas” (turpat); “Nepierunājams un nepielūdzams Ēvalds kļuva tad, ja aiz laipnīgiem vārdiem un draudzīgiem smaidiem manīja kaut mazāko konformisma āķīti. Šādos gadījumos viņš nepadevās nekādiem kārdinājumiem. Viņš bija dzelžaini principiāls šī vārda labākajā nozīmē. Par to, piemēram, dabūja pārliecināties Rīgas kinostudijas scenāriju daļa, kad Ēvaldam pieprasīja dažus sīkus, bet būtiskus labojumus scenārijā, ko viņš bija uzrakstījis pēc stāsta “Pusnakts stunda” motīviem. Burtiski – vēl nedaudzi spalvas vilcieni, un viņš nopelnītu vēl kādus piecus sešus tūkstošus rubļu. Taču Ēvalds atteicās.” Pēdējā citējumā izņemta pasvītrotā teksta daļa, aiz citāta otrā teikuma ievietots teikums “Naudas kārdinājumiem jau vismazāk.” Īsināts arī Vilka sacītā citējums (pasvītrots): “Lai nu šoreiz paliek. Viena filmiņa vairāk vai mazāk.” (Turpat: 16)

Īsinājumi raksturo 70. gados joprojām aizliegtās vai nevēlamās tēmas: personības kults un tā atmakošanas apstākļi, kritikas kampaņas pret vēlāk attaisnotiem, jau mirušiem literātiem, neīstenotu (parasti – varas struktūru iebildumu dēļ) mākslas darbu tapšanas apstākļu iztirzāšana. Nepieļaujama bijusi arī norāde uz faktu, ka Vilks darba pienākumus (tikšanos ar

33 Piemēram, iespīestajā grāmatas versijā iekļautais raksts “Kas kaiš latviešu romānam?” (1965) (Skujiņš 1978a: 69–71) izdevniecības manuskriptā nav atrodamas un ievietots cenzūras izņemtās vēstules “Augsti godātais biedri Sudrabkaln!” (Skujiņš 1978b: 77–80) vietā.

jaunajiem rakstniekiem) veicis alkohola reibumā. Taču svarīgi uzsvērt, ka cenzēta tieši šī epizode, nevis norāde uz Vilka alkohola lietošanas paradumiem kopš jaunības, kas, pēc Skujiņa domām, kalpojusi kā vairogs mazvērtības kompleksu slēpšanai. Iespējams, nevēlama bijusi arī žurnāla “Zvaigzne” pieminēšana, jo teikumā par darbavietu maiņu tā svītrotā (skat. pasvītrotā teikuma daļu): “Ēvalds apmainīja darbavietas, no “Padomju Jaunatnes” aizgāja uz “Zvaigzni”, tad uz “Literāturu un Mākslu”, ilgi meklēja dzīvokli.” (Turpat: 15)

Līdzās cenzūras veiktajiem īsinājumiem uzmanību saista arī fragments, kas trāpīgi ilustrē attieksmes maiņu un laikmeta plūdumu, proti, epizode par Skujiņa un Vilka personiskajām attiecībām, tajā minēts arī kritikas uzbrukums Skujiņa novelei “Vienas nakts hronika” un fakts, ka “Ēvalds bija pirmais, kas rāvās mani aizstāvēt” (Skujiņš 1978a: 18). Skujiņš paškritiski iezīmējis finansiālās situācijas, sadzīves apstākļu atšķirības rakstnieku, īpaši – vienas paudzes rakstnieku, vidū (“viņš mani laikam uzskatīja par karjeristu un plānā galdiņa urbēju, jo vairākus gadus pēc kārtas biju prozas sekcijas priekšsēdētājs un šad tad sēdēju arī prezidijos” (turpat), arī atšķirības literārajā gaumē un ietekmēs: “[m]anu “ostīšanos” ap trīsdesmito gadu prozu viņš bez žēlastības apzākāja, bet par atsevišķiem darbiem [piemēram, stāstu krājumu “Balzams” – J. O.] Izdevniecībai deva vislabvēlīgākās atsauksmes.” (Turpat)

Esejas noslēgumā Skujiņš atstāstījis viņa un Vilka sarunu, pieminot kādu aizgājušu rakstnieku. “– Ja es varētu saprast, kas tu esi par cilvēku, – smaidīdams savu ēvaldisko smaidu, viņš raustīja plecus. / – Tad mēs esam stipri līdzīgi, – atbildēju, – es par tevi arī pie īstas skaidrības vēl neesmu ticis. / Mēs vienojamies ar slēdzieniem nesteigties.” (Turpat) Šī epizode savdabīgi sasaucas ar Gunāra Priedes 1971. gada 29. septembra piezīmi dienasgrāmatā: ““Gunār, cik tu esi nenožīmīgs cilvēks,” – dzērumā sacīja Ēvalds Vilks. – “Ne zivs, ne gaļa. Izdarīt tu neko nevari, bet mūžam centies pateikt ko pa prātam priekšniecībai, kura tevi tad visur izbīda. – Interesanti, vai tāpat viņš domā (teikt nekad neteiks!) arī skaidrā? Droši vien” (Struka 2015: 239), tajā pašā laikā spilgti konfrontējot ar Skujiņa atzinumu, ka Vilks “vienmēr, jebkurā situācijā pateica visu, kas bija uz sirds” (Skujiņš 1977: 15) un apstiprinot šā raksta ievadā izteikto domu par rakstnieka personības vienkāršošanu.

Skujiņa grāmatas “Zibens locīšana” izdevniecības manuskripts, kā minēts iepriekš, ietver arī apceres par Aspaziju, Vili Lāci, vēstuli Jānim Sudrabkalnam u. c. darbus vai epizodes, kas raisīja cenzūras iebildes. Tā sagatavošana atklāj arī pārraugošo iestāžu lēmumu neprognozējamību par spīti iedibinātajai disciplīnai manuskriptu kontrolē. Manuskripta 1. lapā ir atzīme rokrakstā: “Manuskripts sūtāms uz GLP” (Skujiņš 1978b: 1). Tātad, atsaucoties uz Škapara liecību par “LunM” kontroli gan LKP CK, gan “Glavlitā”, var secināt, ka minēto eseju par Vilku Galvenās literatūras pārvaldes cenzori lasījuši vismaz trīs reizes: pirmoreiz 1977. gada septembrī “LunM” lappušu novilkumā; otrreiz 1978. gada martā/aprīlī (secinot pēc informācijas izdevniecības manuskripta pasītē (turpat), ka “Liesmas” galvenā redaktora vietniece Ūdre manuskriptu parakstījusi 1978. gada 25. martā un tehniskā redaktore Reigase to saņēmusi 1978. gada 5. aprīlī, nodevusi 20. aprīlī, savukārt salikšanai manuskripts nodots 28. aprīlī (Skujiņš 1978a: 144)) un trešoreiz – 1978. gada septembrī grāmatas salikumā. Acīmredzot manuskriptu un salikumus lasījuši dažādi Galvenās literatūras pārvaldes cenzori, iespējams, vadības līmenī, spriežot pēc tā, ka Skujiņa esejā skartās tēmas, kas izraisījušas

Galvenās literatūras pārvaldes iebildumus, kā piemēri dokumentēti un izcelti arī Latvijas PSR Ministru padomes Galvenās pārvaldes valsts noslēpumu aizsardzībai presē priekšnieces Austras Lucevičas 1980. gada 5. februāra slepenajā ziņojumā LKP CK “par politiskās cenzūras darba rezultātiem 1978. gada nogalē un 1979. gadā” (skat. Šneidere 2001: 287, 292).

Ēvalda Vilka epistulārā mantojuma publikācija literārā mantojuma gadagrāmatā “Varavīksne 1977” (1977)

Rakstā aplūkotajam periodam atbilst arī Intas Čaklās veidotā publikācija “Ēvalds Vilks. Piecas vēstules. Domas par literatūru” gadagrāmatā “Varavīksne” (1977), kurā pirmoreiz, lai arī īsinātā un, visdrīzāk, cenzētā veidā (īsinājumi tekstā nav atzīmēti; grāmatas manuskripta LVA LNA “Liesmas” fondā nav), publicētas Vilka vēstules skolotājai Birutai Cīrulei. Plašāk tās tiks analizētas pētījuma turpinājumā kopā ar visas Cīrulei adresētās vēstuļu kopas publikāciju Vilka Kopotu rakstu 5. sējumā (1986), aplūkojot arī epistulārā mantojuma publicēšanas normatīvus 20. gadsimta 80. gados.

Vēstuļu publikāciju ievada īss komentārs, sniedzot koncentrētas, vispārīgas ziņas par sarakstīšanās periodu, vēstuļu skaitu un adresāti. Pētījuma gaitā identificētas 77 Vilka vēstules Cīrulei, taču minētās publikācijas tapšanas laikā tās vēl nav bijušas apzinātas, jo komentārā minēts, ka “pavisam ir vairāk nekā piecdesmit vēstuļu” (Čaklā 1977: 125), publikācijai izvēlētas piecas. Tā kā vēstuļu publikācijā trūkst uzrunu un parakstu (izņemot parakstu vienai vēstulei) un īsinājumu apzīmējumi nav lietoti, vērīgs lasītājs var nojaust, ka publicēti ir fragmenti.

Salīdzinot vēstules tekstus ar oriģināliem, iespējams secināt turpmāko.

1) 1962. gada beigās rakstītā vēstule publicēta pilnībā.

2) 1963. gada 4. novembra vēstulei nav publicēts sākums. Īsinājums atklāj reālu situāciju ārpus Rīgas (Valkā) un sniedz ieskatu Vilka uzskatos par LKP komjaunatnes organizāciju. Attiecīgi tos, tāpat kā privāta rakstura ziņas par adresāti, 1977. gadā publicēt nav bijis iespējams. Ieskats īsinātajā tekstā: “[...] Kad Valkā beidzās svinīgā sanāksšana, aizgājām uz restorānu pusdienās. [...] Sekretāre B. piezīmēja, ka rajonā esot kāda jauna skolotāja, kas trīs gadus slēpusi savu piederību komjaunatnei. Šausmas! / Es sapratu, kādu jaunu skolotāju viņa domā. Jums priekšā stāv daudz nepatīkamu brīžu. [...] Komjaunatne taču nav nekāda kazarma, kurā mobilizē piespiedu kārtā. Tā tak ir jaunatnes organizācija, kas pilnīgi dibinās (vismaz tā vajadzētu būt) uz brīvprātības principu: tu vari tur iestāties, vari no tās arī izstāties. [...]” (Vilks 1963c: 30, 30 op.) Nav publicēta arī vēstules beigu daļa.

3) 1963. gada 10. decembra vēstulei nav publicēta plaša sākumdaļa, trūkst beigu daļas. Īpaši uzsverams īsinājums, kas raksturo Vilka fiksētās neatbilstības starp oficiālo

informāciju un paša pieredzēto, kas ar laiku atstāja arvien lielāku ietekmi uz rakstnieka personību: “Pirms dažām stundām pa radio klausījos Hruščova runas atreferējumu Plēnumā. Diktors ar tādu patosu paziņoja, ka 1947. gadā pie mums cilvēki pampuši no bada, Kurskas apgabalā pat miruši bada nāvē. Man tas nebija nekas jauns. Es domāju par ko citu. Ja mēs paņemtu tā laika avīžu komplektus, kaut vai “Pravdu” (“Taisnība!”), mēs tur neatrastu par tādām lietām ne pušplēsta vārda. Gluži otrādi – atrastu plašos rakstus un aprakstus par laimīgo un pārticīgo dzīvi kolhozos. Un literatūrā būtu gluži tā pati aina: kaut kāda izdomāta dzīve, kurai nav nekā kopīga ar īstenību. Kāpēc es Jums to visu stāstu? Tāpēc, ka mēs ar pilnām burām atkal ejam tajā pat virzienā. Jo kādā darbā mazāk dzīves īstenības, jo labāk. Ja nemaz nav – pavisam labi. Lai dzīvo! Lai dzīvo literārs tēls, kas nekā nedomā, kam zemu zemā pierīte, kura vienīgā vēlēšanās ir atrast sev atbilstošu partneri dzimumdzīvei – nu, vienkārši lieliski!” (Vilks 1963d: 34)

4) 1964. gada 24. oktobra vēstulei nav publicēta plaša sākumdaļa, kurā minēts Kārlis Krauliņš (1977. gadā Krauliņš vēl ir dzīvs un strādā par mācītābspēku Latvijas Valsts universitātē), un pēdējā rindkopa.

5) 1966. gada 4. februāra (publikācijā norādīts kļūdaini – 1965. gads) vēstulei nav publicēta pirmā rindkopa, kurā Vilka pārspriedumi par filmu “Nīrnbergas prāva” (ASV, 1961, režisors Stenlijs Kreimers (*Stanley Kramer*)) un tās varoņu rīcības motivāciju: “[...] skaties .. un brīnies: katram, kas runā, no viņa viedokļa raugoties, taču ir taisnība!” (Vilks 1966a: 75) un beigu daļa par plānoto RS valdes sēdi par literatūras mācīšanu skolās, apspriežot situāciju RS valdē pēc kongresa 1965. gada decembrī. Īsināts arī vēstules fragments par kādu ieceri stāstam un atziņu: “Nekādi nevaru iedomāties, kā lai šo sižetu iespiež sociālistiskā reālisma rāmjos.” (Turpat: 75 op.)

Arī šie īsinājumi, tāpat kā Skujiņa esejas “Rēta” publikācijā grāmatas formātā, raksturo 70. gados neapspriežamo tēmu loku, papildus minētajiem (personības kults, kritikas kampaņas, nerealizēti mākslas darbi) izceļot pretrunas starp oficiālo un subjektīvo skatījumu kāda notikuma vai vēsturisko apstākļu atainojumā un sociālistiskā reālisma kā vienīgās atļautās metodes neatbilstību rakstnieka ieceru īstenošanai.

Institucionālie piemiņas pasākumi un ieceres

Jau 1976. gada 7. oktobrī RS valdes sekretariāta sēdē dibināta Ēvalda Vilka literārā mantojuma komisija, tās sastāvā: Zigmunds Skujiņš (priekšsēdētājs), Regīna Ezera, Laimonis Purs, Andris Jakubāns, Harijs Hiršs, Inta Čaklā (RSA 1976c: 90). Šajā sēdē klātesošais Jānis Škapars minējis, ka “LunM” “varētu drīzumā publicēt atmiņas par Ē. Vilku” (turpat). Pēc pieciem mēnešiem, 1977. gada 10. martā, Vilka literārā mantojuma komisija iesniegusi RS valdes sekretariātam “priekšlikumus rakstnieka literārā mantojuma un piemiņas saglabāšanai”, kas izskatīti un apstiprināti sekretariāta sēdē 17. martā. Priekšlikumi ir šādi.

“1) Lūgt Preses Komitejas atbalstu, lai izdevniecības “Liesma” plānos ieslēgtu Ēvalda Vilka kopotos rakstus piecos sējumos un tuvākajos gados sāktu to izdošanu. (Pielikumā Ē. Vilka kopoto rakstu īss konspekts, sastādītājs Harijs Hiršs.)

2) Lūgt izdevniecību “Liesma” tuvākajos gados sērijā “Rakstnieki par literatūru” izdot Ēvalda Vilka grāmatu par literatūras teorijas un prakses jautājumiem. (Sastādītāja I. Čaklā.)

3) Ierosināt izdevniecībai “Liesma” izdot literāru atmiņu kopojumu par Ēvaldu Vilku.

4) Apsvērt iespēju par ielas (tā varētu būt arī pavisam jauna iela) nosaukšanu Ēvalda Vilka vārdā (Rīgā vai Valkā).” (RSA 1977a: 43)

Saskaņā ar pievienoto projektu Kopoti raksti tika iecerēti 125 autorlokšņu apjomā, izdevumam bija plānots LPSR Tautas rakstnieces Annas Sakses ievads (nelielajā piemiņas rakstā līdzās Skujiņa “Rētas” publikācijai “LunM” Sakse izteikusies: “Rakstnieks dzīvo, kamēr tauta lasa viņa atstātās grāmatas. Ēvalda Vilka grāmatas mums ir ļoti vajadzīgas, tāpēc cerēsim, ka drīzumā varēsim saņemt viņa darbu kopojumu.” (Sakse 1977)), izdevumā apkopojot gan publicētos, gan nepublicētos, gan nepabeigtos rakstnieka darbus, arī piezīmes un epistulāro mantojumu.

1977. gada 26. oktobrī RS valdes sekretariāts nosūtījis vēstuli izdevniecības “Liesma” direktoram Kārlim Skruzim (1928–2019) un Literārā mantojuma un kritikas redakcijai ar lūgumu iekļaut izdevniecības “Liesma” plānos trīs izdevumus: 1) Kopotus rakstus piecos sējumos; 2) “Ē. Vilks par literatūru”; 3) “Atmiņas par Ēvaldu Vilku”. Vēstulē minētais kopotu rakstu saturs identisks iepriekš citētajam; šajā dokumentā papildus kā izdevuma “Atmiņas par Ēvaldu Vilku” sastādītājs norādīts Laimonis Purs (RSA 1977b: 38–39).

No minētajām četrām iecerēm īstenojušās divas: 1980. gadā izdevniecība “Liesma” literārā mantojuma sērijā “Rakstnieki par literatūru” Intas Čaklās sakārtojumā izdeva Vilka grāmatu “No dzīves – par dzīvi” (1980), savukārt no 1982. līdz 1986. gadam iznāca Kopoti raksti piecos sējumos.

Kopotu rakstu izdošana tikai mirušiem autoriem saskan ar vispārējo Padomju Savienības literārā mantojuma politiku, kas aizsākās padomju okupācijas sākumā, kad, “[zi]not, ka Latvijā, tāpat kā visā Austrumeiropā, vienmēr ir bijusi tradīcija dziļi cienīt literāro mantojumu, varasiestādes nekavējoties pielika pūles, lai izmantotu šo faktoru un izmantotu latviešu klasiskus un mirušos rakstniekus kā politiskās polemikas nesējus” (Ekmanis 1978: 67). Gan tolaik, gan stagnācijas periodā tendenciozi pielāgota autora biogrāfija un darbu neobjektīvs novērtējums palīdzēja stiprināt t. s. partijas līniju. Kopš 1970. gada, kad sāk iznākt Žaņa Grīvas Kopoti raksti 8 sējumos (1970–1977), darbu kopojumi netika izdoti nevienam dzīvam rakstniekam, savukārt no Vilka laikabiedru vidus aizgājušajiem kopoti raksti vai raksti izdoti vien Bruno Saulītim un Mirdzai Ķempei (1907–1974). Vilks kopā ar minētajiem rakstniekiem savā ziņā ir izņēmuma statusā, jo darbu kopojumi arī pēc autoru nāves nav iniciēti tādiem

autoriem kā Roberts Sēlis (1884–1975), Eduards Salenieks (1900–1977), Pāvils Vīlps (1901–1979), Velta Spāre (mirusi 1981. gadā), Anna Brodele (1910–1981), Harijs Gāliņš (1931–1983), arī pārejas periodā mirušajiem, kā Jūlijs Vanags (miris 1986. gadā), Andrejs Balodis (miris 1987. gadā), Jānis Niedre (miris 1987. gadā) u. c.

Par Vilka Kopotu rakstu sagatavošanas nākamo atskaites punktu var uzskatīt 1979. gada 17. augustu, kad RS orgsekretārs Strods rakstījis LPSR MP Valsts izdevniecību, poligrāfijas un grāmatu tirdzniecības lietu komitejas jeb t. s. Preses komitejas priekšsēdētājam Reimanei: “Nosūtām Jums izskatīšanai Latvijas Padomju rakstnieku savienības sekretariāta sēdē izskatītos ieteikumus rakstnieku izlašu izdošanai.” Ieteikumos minēts: “Kopotie raksti nepieciešami Ē. Vilkam, Ē. Ādamsonam [1907–1946], Aspazijai un V. Lācim – krievu val.” (RSA 1979: 38, 40)

Kopotu rakstu ieceres īstenošana, izdevumā iekļautie un neiekļautie literārie darbi, publicistika un epistulārais mantojums, atšķirības, kas identificējamās Kopotu rakstu izdevumā, manuskriptos, vēstulēs, darbu pirmiespiedumos, tiks aplūkotas nākamajās publikācijās. Plānotais literāru atmiņu krājums netika izdots, arī iela Ēvalda Vilka vārdā ne Rīgā, ne Valkā, ne citā pilsētā netika nosaukta³⁴.

Secinājumi

Ēvalda Vilka dzīvi un daiļradi raksturo pretrunas starp viņa kā Otrā pasaules kara veterāna, “uzticīgā Ļeņina partijas dēla” un nacionālkomunista skatījumu uz dzīvi Padomju Latvijā. Kad šīs pretrunas atainojās viņa darbos un nokļuva varas iestāžu uzmanības lokā, Vilku, ņemot vērā viņa sasniegumus literatūrā un sabiedriskajā darbībā, kā arī darbu periodisko izdevumu redakcijās un autoritāti visu paaudžu rakstnieku vidū, neizolēja, arī publicēšanās viņam principā aizliegta netika un daļa sarakstīto darbu tika iespiesta, taču atsevišķu darbu aizturēšana un uz viņu izdarītais spiediens sagrāva rakstnieka personību un veicināja viņa pār-
agro nāvi.

Vilka piemiņas diskursa veidošanās pirmajos gados pēc viņa nāves uzskatāmi atainojas oficiālo nekrologu un laikabiedru piemiņas rakstu publikācijās dažādos preses izdevumos, uzrādot gan kopīgas iezīmes, gan būtiskas atšķirības viņa personības un daiļrades vērtējumā. Rakstnieka īpašību uzskaitījumā izceļas īpašības, kas saistītas ar padomju varoņu piemiņas iemūžināšanu, piemēram, “godīgums”, “patiesums”, kas Vilku uzreiz pēc nāves novieto atsevišķā, pārākā, pozīcijā salīdzinājumā ar citiem laikabiedriem rakstniekiem. Būtiski, ka šīs īpašības stagnācijas perioda frāžu un puspatiesību apstākļos publicētajos darbos saskan

34 Iespējams, tāpēc, ka ielu nosaukumu piešķiršana ir LKP CK kompetencē, taču šāds RS ierosinājums LKP CK, visdrīzāk, nemaz nav nosūtīts, vismaz tādu līdz nav šim izdevies atrast. RS dokumentu arhīvā savukārt ir lasāmas LKP CK adresētas vēstules par RS ierosinājumiem Lāča, Sudrabkalna, Ķempes, Grīvas, Vācieša u. c. RS biedru piemiņas saglabāšanā.

ar fiksējumiem rakstnieku privātajās piezīmēs un dokumentos, tādējādi Vilka piemiņas diskursu veidojot vienkāršotu, tomēr iespēju robežās objektīvu. Rakstnieka personības dziļākai izpratnei nozīmīgas ir liecības, kuru iekļaušanu vai izslēgšanu no piemiņas publikācijām ietekmējušas kontrolējošās varas iestādes, savukārt piemiņas diskursa sākumposma izpētē nozīmīgas arī RS un izdevniecības “Liesma” ieceres Vilka piemiņas iemūžināšanā, kuras īstenotas tikai daļēji.

Noslēgums

Alberts Bels jau minētajā uzrunā 1990. gada 4. maijā sacījis: “Dzejnieku Uldi Leinertu [1936–1969] nosita uz ielas, kad viņam bija nedaudz pāri par 30 gadiem, rakstnieks Ēvalds Vilks mirst slimnīcā no nekvalitatīvas ārstēšanas, kad viņam bija mazliet pāri par 50, dzejnieks Ojārs Vācietis vēl pusdienas laikā tika rūpīgi izmeklēts, bet netika atklāts nekas bīstams, taču vakarā viņš mira, būdams tikai 50 gadus vecs, dzejniece Ārija Elksne [1928–1984] mistiskā kārtā izkrita pa logu pašā radošo spēku plaukumā, dzejnieks Klāvs Elsbergs [1959–1987] tika atrasts miris pēc kritiena no augstceltnes stāva. [...] Viņi visi bija pirmie savā darbā un pirmie arī aizgāja. Viņu dzīvības mēs nevarējām nosargāt, nespējām. Es te nevainoju atsevišķus cilvēkus, tā ir sabiedrības nevarība aizsargāt savu iedzīvotāju dzīvības. Lai tā nebūtu, mēs pieprasām neatkarību!” (Bels 1990)

Bels ierindo Vilku “pirmo”, tātad tobrīd, 80./90. gadu mijā, svarīgāko latviešu rakstnieku skaitā, tāpēc svarīgi noskaidrot, kāpēc šodien Vilks līdzās vairākiem citiem ir piemirsts vai nav pietiekami būtisks, lai par viņu rakstītu un runātu plašāk, izdotu atkārtotas darbu publikācijas. Piemēram, neviens no Bela minētajiem rakstniekiem nav iekļauts apgāda “Dienas Grāmata” īstenotajā monogrāfiju un romānu sērijā “Es esmu...” (sērijā vispār nav pārstāvēti rakstnieki, kuru aktīvā radošā darbība notikusi Latvijā stagnācijas periodā). Protams, tas nav objektīvs rādītājs, jo zinātniski pētījumi ir tapuši, top un taps arī ārpus sērijām un pasūtījumiem. Jācer, ka viņu piemiņas “pasūtījums” un aktualizēšanas laiks vēl priekšā.

Lai pilnībā izgaismotu Ēvalda Vilka piemiņas diskursu, jāturpina pētīt rakstnieka darbu publikācijas pēc viņa nāves gan stagnācijas un pārejas periodā – korespondences publikācijas, publicistikas izlases “No dzīves – par dzīvi” (1980) tapšana un ar to saistītie cenzūras liktie šķēršļi, Kopoti raksti (1982–1986) un tajos neiekļautie darbi –, gan atmodas periodā un pēc neatkarības atgūšanas, analizējot literārā mantojuma publicēšanas noteikumus, principus un izmaiņas tajos stagnācijas perioda beigu periodā, pārejas periodā un pēc neatkarības atjaunošanas.

- [Bez aut.] (1965). Latvija šodien. *Tilts*, Nr. 68–69, 78.–79. lpp.
- [Bez aut.] (1977). “1976. gada 16. septembrī...”. *Literatūra un Māksla*, 16.09., 15. lpp.
- Aļķe, Astrīda (1984). *...saprast sevi un pasauli*. Rīga: Liesma.
- Avotiņa, Daina (1962). Vēstule Hugo Rukšanam 16. maijā. H. Ruk K1/2. RMM inv. nr. 368873, 6. lp.
- Bels, Alberts (1990 [2004]). Alberta Bela runa Latvijas Republikas Augstākās padomes 1990. gada 4. maija vakara sēdē. *Latvijas Republikas Augstākās padomes (1990.–1993.) stenogrammas. 1. sesija (1990. gada 3. maijs–4. augusts)*. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 54. lpp.
- Berelis, Guntis (1999). *Latviešu literatūras vēsture. No pirmajiem rakstiem līdz 1999. gadam*. Rīga: Zvaigzne ABC.
- Berklavs, Eduards (1998). *Zināt un ncaizmirst*. Rīga: Preses nams.
- Bērziņš, Didzis (2015). *Sociālās atmiņas komunikācija un ētika: holokausta diskursi Latvijā (1945–2014)*. Promocijas darbs. Rīga: Latvijas Universitāte.
- Biezais, Haralds (2003). Meditācija par noskrandušo vēsturi. *Karogs*, Nr. 2, 198.–208. lpp.
- Bleiere, Daina u. c. (2005). *Latvijas vēsture. 20. gadsimts*. Rīga: Jumava.
- Bleiere, Daina u. c. (2009). Nacionālkomunisti 1959. gada notikumu kontekstā: Apaļā galda diskusija “Latvijas Vēstures Institūta Žurnālā” redakcijā. Daina Bleiere, Irēne Šneidere, Jānis Stradiņš, Sergejs Kruks, Līvija Akurātere, Volde-mārs Krustiņš, Guntis Zemītis, pierakstījusi Ineta Lipša. *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*, Nr. 2 (71), 149.–173. lpp.
- Bleiere, Daina (2015). *Eiropa ārpus Eiropas... Dzīve Latvijā PSR*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds.
- Bleiere, Daina (2017). Vēstures avoti par nacionālkomunismu Latvijā – kritisks skatījums. *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*, Nr. 1 (102), 81.–110. lpp.
- Briedis, Raimonds (2010). *Teksta cenzūras īsa kursa: prozas teksti un cenzūra padomju gados Latvijā*. Rīga: LU Literatūras, folkloras un mākslas institūts.
- Butulis, Ilgvars (2009). Dažas nacionālkomunisma izpausmes žurnālā “Zvaigzne” (1956–1959). Ērglis, Dzintars (sast.). *Okupācijas režīmi Baltijas valstīs 1940–1991: Latvijas Vēsturnieku komisijas 2008. gada pētījumi un starptautiskās konferences “Okupācijas režīmi Baltijas valstīs (1940–1991): izpētes rezultāti un problēmas” materiāli, 2008. gada 30.–31. oktobris, Rīga. Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti*. 25. sēj. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 696.–708. lpp.
- Čaklā, Inta (1977). Ēvalds Vilks. Piecas vēstules. Domas par literatūru. Bērsons, Ilgonis (sast.). *Varavīksne 1977*. Rīga: Liesma, 125.–132. lpp.
- Čākurs, Jānis (1987). Viens labs darbs padarīts. *Literatūra un Māksla*, 02.10., 6.–7. lpp.
- Darba biedri (1976). Pie viņa nāca, viņš mācēja pateikt. *Literatūra un Māksla*, 18.09., 5. lpp.
- Eglāja-Kristone, Eva (2013). *Dzelzsgrīzēji. Latvijas un Rietumu trimdas rakstnieku kontakti*. Rīga: LU Literatūras, folkloras un mākslas institūts.
- Ekmanis, Rolfs (1978). *Latvian Literature Under the Soviets 1940–1975*. Belmont, Massachusetts: Nordland.
- Eversone, Madara (2017). Kampana pret abstrakcionismu un formālismu 1963. gadā. Latvijas Padomju rakstnieku savienības valdes nostāja. *Letonica*, Nr. 35, 43.–51. lpp.
- Eversone, Madara (sast.) (2019). *Laiku nospiedumi. Ilgoņa Bērsona dzīve dienasgrāmatās, vēstulēs, atmiņās un attēlos*. Rīga: Zinātne.
- Ezera, Regīna (1976). Atvadas rudens dienā. *Literatūra un Māksla*, 18.09., 5. lpp.
- Fainberg, Dina; Kalinovsky, Artemy M. Introduction: Stagnation and Its Discontents: The Creation of a Political and Historical Paradigm. Fainberg, Dina; Kalinovsky, Artemy M. (eds.). *Reconsidering Stagnation in the Brezhnev Era: Ideology and Exchange*. Lanham, Boulder, New York, London: Lexington Books, 2016, pp. vii–xxii.
- Fowler, Bridget (2007). *The Obituary as Collective Memory*. New York, London: Routledge.
- Gūtmane, Zanda (b. g.a). Ēvalds Vilks. *Nacionālā enciklopēdija* (turpmāk – NE). Pieejams: <https://enciklopedija.lv/skirklis/62777> [skatīts 20.06.2022.].
- Gūtmane, Zanda (b. g.b). “Divpadsmit kilometri”. NE. Pieejams: <https://enciklopedija.lv/skirklis/62686> [skatīts 20.06.2022.].
- Gūtmane, Zanda (b. g.c). “Pusnakts stunda”. NE. Pieejams: <https://>

- enciklopedija.lv/skirklis/100600 [skatīts 20.06.2022.].
- Gūtmane, Zanda (2019). *Totalitārisma trauma izpausmes Baltijas prozā*. Rīga: LU Literatūras, folkloras un mākslas institūts.
- Hiršs, Harijs (1968). Mākslā harmonisko veido pretrunu asums. Saruna ar Visvaldi Lāmu. *Literatūra un Māksla*, 10.08., 7. lpp.
- Hiršs, Harijs (1982). Komentāri. Vilks, Ēvalds. *Kopoti raksti 5 sējums*. 2. sēj. Rīga: Liesma, 422.–438. lpp.
- Hiršs, Harijs (1984). Divpadsmitajā A. Upīša konferencē. No Harija Hirša referāta par klasiskā reālisma tradīciju un mūsdienu prozu. Tabūns, Broņislavs (sast.). *Kritikas gadagrāmata 12*. Rīga: Liesma, 254.–257. lpp.
- Hiršs, Harijs (1986). Ar dzīves dedzinošo patiesību. Vilks, Ēvalds. *Kopoti raksti piecos sējumos*. 5. sējums. Rīga: Liesma, 309.–334. lpp.
- Hiršs, Harijs (1987). Neliels paskaidrojums. Atgriežoties pie publicētā. *Padomju Jaunatne*, 26.02., 4. lpp.
- Hiršs, Harijs (1989). Vēl viens no aizliegtajiem. *Jūrmala*, 22.06., 7. lpp.
- Imermanis, Anatols (1976). Ēvaldu Vilku izvadot. *Karogs*, Nr. 11, 184. lpp.
- Jakubāns, Andris (2001). 33 stāsti. Rīga: Nordik.
- Kacena, Vera (b. g.). *Kā svārstīgās šipolēs*. Mūža grāmata (1912–1998). Manuskripts Jāņa Ogas arhīvā.
- Kronta, Ildze (1989). Portretiskie politizētā laikā. *Jaunā Gaita*, Nr. 175. Pieejams: http://jaunagaita.net/jg175/JG175_Kronta-par-Vilku.htm [skatīts 20.06.2022.].
- Liepiņš, Pēteris (2000). *Cilvēks, kurš gribeja degt, ne gruzdēt (J. Sārta un Kalsnava)*. Ogre: Ogres tūristu klubs.
- Loader, Michael (2017). The Death of 'Socialism with a Latvian Face': The Purge of the Latvian National Communists, July 1959–1962. *Journal of Baltic Studies*, No. 48(2), pp. 161–181.
- Luginska, Rita. (2002). Cienījamais autor, kādas muļķības jūs rakstāt! Luginska, Rita, Viese, Saulcerīte (sast.). *Grāmatas aizkulīs*. Rīga: SolVita, 188.–218. lpp.
- Meinerte, Rita (2007). Dzejnieks un laiks. Bruno Saulītis. Kursīte, Janīna, Stauga, Jolanta (sast.). *Kultūra un vara. Raksti par valodu, literatūru, tradicionālo kultūru*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 142.–148. lpp.
- Mille, Astra (2005). *Te un citadelē*. Jānis Peters. *Sarkanā*. Rīga: Atēna.
- Mintauris, Mārtiņš (2014). Vēsture starp literatūrzinātni un antropoloģiju: ko iesākt ar pagātni? *Letonica*, Nr. 27, 5.–19. lpp.
- Namsone, Dace, Oliņa, Zane (proj. vad.) (b. g.). *Literatūra I. Pamatkursa programmas paraugs vispārējai vidējai izglītībai*. Rīga: Valsts izglītības saturs centrs. Pieejams: <https://mape.skola2030.lv/resources/355> [skatīts 20.06.2022.].
- Norietis, Uldis (2002). Pašpalāvēgs miers kā neizmantota recepte. Luginska, Rita, Viese, Saulcerīte (sast.). *Grāmatas aizkulīs*. Rīga: SolVita, 288.–302. lpp.
- Oga, Jānis (2020). 1968. gads. Ēvalds Vilks lūd LKP CK saukt pie atbildības Galvenās literatūras pārvaldes priekšnieku b. Agafonovu par kritikas apspiešanu. *Jāņa Ogas pēcdoktorantūras pētījuma blogs*. Pieejams: <http://lulfmi.lv/janis-oga-petijuma-blogs> [skatīts 20.06.2022.].
- Orlova, Galina (2009). Biogrāfija (pri)smerti: zemetki o sovetskom politicheskom nekrologe. *Neprikos-novennyj zapas*, No. 2. Pieejams: <https://magazines.gorky.media/nz/2009/2/biografiya-pri-smerti-zametki-o-sovetskom-politicheskom-nekrologe.html> [skatīts 20.06.2022.].
- Parthé, Kathleen (1994). What Was Soviet Literature? *The Slavic and East European Journal*, No. 38(2), pp. 290–301.
- Pērkone, Inga u. c. (2011). *Inscenējumu realitāte. Latvijas aktierkino vēsture*. Rīga: Mansards.
- Priede, Gunārs (1990). Trīs sauja smilšu. *Cīņa*, 19.07., 3. lpp.
- Purs, Laimonis (2006a). *Aizejot atskaties. Atmiņu atspulgas par noklusēto un viltniecisko*. Saldus: Signe.
- Purs, Laimonis (2006b). *Aizejot atskaties. Atmiņu atspulgas par noslēpto un viltniecisko*. Rīga: autora izdevums.
- Purs, Laimonis (2012). Uzdriktstēšanās. *Jaunā Gaita*, Nr. 268–271. Pieejams: https://jaunagaita.net/jg268/JG268-271_Purs.htm [skatīts 20.06.2022.].
- Reitblat, Abram (2006). Nekrologi kā biogrāfiskie žanri. *Pravo na imja: Biografija vne shablona. Sbornik Tret'ih mezhdunarodnyh biograficheskib chtenij pamjati Veniamina Iofe*. Sankt-Peterburg:

- Nauchno-informacionnyj centr "Memorial", s. 3–10.
- Rožkalne, Anita (1999). *Zvaigznes šūpolēs. Rakstnieki – par dzīvi un literatūru*. Rīga: Preses nams.
- RS (1976a). Latvijas Padomju rakstnieku savienība. Ēvalds Vilks. *Literatūra un Māksla*, 18.09., 5. lpp.
- RS (1976b). Latvijas Padomju rakstnieku savienība. Ēvalds Vilks. *Cīņa*, 18.09., 5. lpp.
- RSA (1968). Latvijas Padomju rakstnieku savienības (turpmāk – RS), partijas biroja un žurnāla "Karogs" redakcijas kolektīva apvienotās sēdes protokols Nr. 32 10. oktobrī. Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas Valsts arhivs (turpmāk – LNA LVA) PA 7263. f., 1. apr., 14. l., 80.–92. lp.
- RSA (1976a). RS VII kongresa Balsu skaitīšanas komisijas protokols Nr. 2 18. martā. LNA LVA, 473. f., 1. apr., 321. l., 438.–440. lp.
- RSA (1976b). RS valdes sekretariāta sēdes protokols Nr. 20 16. septembrī. LNA LVA, 473. f., 1. apr., 342. l., 79.–85. lp.
- RSA (1976c). RS valdes sekretariāta sēdes protokols Nr. 21 7. oktobrī. LNA LVA, 473. f., 1. apr., 342. l., 86.–97. lp.
- RSA (1977a). RS valdes sekretariāta sēdes protokols Nr. 5 17. martā un pielikums. LNA LVA, 473. f., 1. apr., 343. l., 17.–23., 43.–45. lp.
- RSA (1977b). RS valdes sekretariāta vēstule izdevniecības "Liesma" direktoram Kārlim Skruzim un Literārā mantojuma un kritikas redakcijai 26. oktobrī. LNA LVA, 473. f., 1. apr., 453. l., 38.–39. lp.
- RSA (1979). RS valdes orgsekretāra Ēvalda Stroda vēstule LPSR MP Valsts izdevniecību, poligrāfijas un grāmatu tirdzniecības lietu komitejas priekšsēdētājam Irēnai Reimanei 17. augustā. LNA LVA 473. f., 1. apr., 540. l., 38.–42. lp.
- Rukšāns, Hugo (1987). Tiem, kas šos papirus pētīs. H. Ruk K1/2. RMM inv. nr. 368873, 1. lp.
- Sakse, Anna (1977). "Kad rakstnieks pusmūžā..." *Literatūra un Māksla*, 16.09., 15. lpp.
- Simsone, Bārbala (2014). Vladimira Kaijaka šausmu pasaule. *Letonica*, Nr. 27, 70.–77. lpp.
- Skujiņš, Zigmunds (1976). Daži vārdi. *Literatūra un Māksla*, 18.09., 5. lpp.
- Skujiņš, Zigmunds (1977). Rēta. Par Ēvaldu Vilku. *Literatūra un Māksla*, 16.09., 15.–16. lpp.
- Skujiņš, Zigmunds (1978a). *Zibens locīšana*. Rīga: Liesma.
- Skujiņš, Zigmunds (1978b). Zibens locīšana. Izdevniecības manuskripti. LNA LVA, 478. f., 20. apr., 824. l.
- Skujiņš, Zigmunds (2005). *Paralēlās biogrāfijas. Par rakstniekiem*. Rakstu 1. sējums. Rīga: Mansards.
- Skujiņš, Zigmunds (2006). *Jūtu ceļojumi. Dažādu dimensiju apstēstības*. Rakstu 3. sējums. Rīga: Mansards.
- Smilktiņa, Benita (2005). *Ilūzijas un spēles. Laika zīmes 50.–70. gadu prozā*. Rīga: Zinātne.
- Sokolova, Ingrida (2001). *Miervaldis Bīrzc. Mozaīka*. Rīga: Zinātne.
- Sokolovs, Boriss (2008). *Leonīds Brežņevs. Zelta laikmets*. Stūrniece, Maija (tulk.). Rīga: Atēna.
- Struka, Ieva (sast.) (2015). *Gunāra Priedes dzīve un darbi. 1969–1976*. Rīga: Jumava.
- Škapars, Jānis (2008). *Barjerskrējiens I*. Rīga: Dienas Grāmata.
- Šneidere, Irēne (atb. red.) (1999). *Latvija padomju režīma varā, 1945–1986*. Dokumentu krājums. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds.
- Ūdre, Dace (1993). "Netiks mūžam minēta ne miklā"? *Karogs*, Nr. 11, 158.–173. lpp.
- Vējāns, Andris (1976). Viņš ir ar mums. *Karogs*, Nr. 11, 183. lpp.
- Viese, Saulcerīte (2002). No Kritikas un literārā mantojuma redakcijas ikdienas. Luginska, Rita, Viese, Saulcerīte (sast.). *Grāmatas aizkulīses*. Rīga: SolVita, 273.–287. lpp.
- Vilks, Ēvalds (1963a). Vēstule Ādolfam Jaunzaram 5. februārī. H. Ruk K1/2. RMM inv. nr. 368873, 4. lp.
- Vilks, Ēvalds (1963b). Divpadsmit kilometri. *Karogs*, Nr. 3, 70.–115. lpp.
- Vilks, Ēvalds (1963c). Vēstule Birutai Cīrulei 4. novembrī. Intas Čaklās f., Latvijas Nacionālās bibliotēkas Reto grāmatu un rokrakstu krājums (turpmāk – LNB), RXA398, Nr. 76, 30.–31. lp.
- Vilks, Ēvalds (1963d). Vēstule Birutai Cīrulei 10. decembrī. Intas Čaklās f., LNB, RXA398, Nr. 76, 33.–34. lp.
- Vilks, Ēvalds (1966a). Vēstule Birutai Cīrulei 4. februārī. Intas

- Čaklās f., LNB, RXA398, Nr. 76, 75.–76. lp.
- Vilks, Ēvalds (1966b). Vēstule Birutai Cīrulei 7. martā. Intas Čaklās f., LNB, RXA398, Nr. 76, 77.–78. lp.
- Vilks, Ēvalds (1966c). Vēstule Birutai Cīrulei 26. decembrī (noraksts). Ē. Vlk K1/16, RMM inv. nr. p44052, 102.–103. lp.
- Vilks, Ēvalds (1972). Rīdzinieks Maskavā. *Literatūra un Māksla*, 21.10., 2. lpp.
- Vilks, Ēvalds (1982). *Kopoti raksti piecos sējumos*. 2. sējums. Hiršs, Harijs (sast.). Rīga: Liesma.
- Vilks, Ēvalds (1983a). *Kopoti raksti piecos sējumos*. 3. sējums. Hiršs, Harijs (sast.). Rīga: Liesma.
- Vilks, Ēvalds (1983b). *Kopoti raksti piecos sējumos*. 4. sējums. Hiršs, Harijs (sast.). Rīga: Liesma.
- Vilks, Ēvalds (1986). *Kopoti raksti piecos sējumos*. 5. sējums. Hiršs, Harijs (sast.). Rīga: Liesma.
- Voss, Augusts u. c. (1971). Vizbulis Bērce. *Rīgas Balss*, 02.03., 5. lpp.
- [Zelče, Vita, Zellis, Kaspars] (2012). [Ievads]. Kacena, Vera. *Kājāmgājējs kanā*. Rīga: Mansards, 7.–11. lpp.

Memorial Discourse and (Literary) Legacy of an Uncomfortable Writer for the Occupation Regime. The case of Ēvalds Vilks (1976–1978)

Jānis Oga

Key words: Latvian literature, journalism, literary history, literature and ideology, the period of Stagnation

Latvian prose writer Ēvalds Vilks (1923–1976) was a member of the Communist Party since 1949 and an injured veteran of WWII, highly respected by writers of his generation and senior and junior colleagues. In his literary works and journalism, he addressed manifestations of the regime that did not match his ideals and system of values. He received official awards and was appreciated by the authorities, though the loss of communist ideals and the limitations of publishing negatively influenced his creativity and personality.

Analysing memorial publications, memoirs, and archival documents, the article deals with the first phase of the writer's memorial discourse, namely, the activities undertaken by the institutions and journalism dedicated to Vilks after his death, from 1976 to 1978: obituaries, dedications, and memories of his contemporaries. The article reveals the rules and principles for publishing the literary heritage and amendments to texts under the influence of censorship. Publications show both similarities and significant differences in the assessment of the writer's personality and literary work. Vilks' contemporaries highlight qualities related to the perpetuation of the commemorations of Soviet heroes, such as 'honesty' and 'veracity', placing him in a superior position, compared with other writers. It is essential that these qualities, in the context of the period of Stagnation, are consistent with his colleagues' testimonies, memoirs, and archival documents, thus creating a simplified but unbiased Vilks' memorial discourse. For understanding the writer's personality, censored publications, as well as commemorative events planned by the official institutions and the publishing house, are significant.